

BUGÜNE TARİH OLARAK BAKMAK: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN SERENCAMI VE GELECEĞİ

Prof. Dr. Mitat Çelikpala

BUGÜNE TARİH OLARAK BAKMAK: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN SERENCAMI VE GELECEĞİ

Prof. Dr. Mitat Çelikpala | Uluslararası İlişkiler Profesörü ve Kadir Has Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı, EDAM Yönetim Kurulu Üyesi

Giriş

Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkiler, ekonomik ve ticari ilişkilerin şekillendirici etkisine rağmen, siyasi ilişkilerde bir türlü yerine oturtulamayan dengeler nedeniyle neredeyse son 30 yılın tamamında sürekli istikrarsızlığın hâkim olduğu bir seyir izledi. İkili siyasi ilişkiler, küresel ve bölgesel gelişmelerin kaçınılmaz baskısı ile iki tarafın gelişmeler karşısında zaman zaman temelden farklılaşan beklenti ve çıkarlarının doğrudan etkileri altında şekilleniyor. Her iki ülkede de siyasal hayatın neredeyse her vechesini kontrol altında tutan güçlü liderlerin kişisel beklenti ve ilişkilerinin gölgesi de belirleyici bir faktör olarak öne çıkıyor. Bu durum, jeopolitik ve tarihsel rekabetin mirası olarak iki tarafta güçlü şekilde hissedilen karşılıklı güvensizliğin etkisiyle, tarafların bölgesel ve küresel meselelere yönelik kalıcı bir ortak bakış açısı geliştirmelerini de engelliyor.

Ortak bir bakış açısının ortaya çıkamamasının en önde gelen belirleyeni, tarihi açıdan birer Avrupalı güç olarak bilinen tarafların Avrupa-Atlantik dünyası ile kurdukları dengersiz ilişkilerdir. Her iki tarafın da Avrupa-Atlantik dünyası ile kendi beklenti ve çıkarlarına odaklı bir bağ kurma önceliği, bu dünyadan bağımsız, farklı bir bölgesel/küresel vizyona dayalı ikili ilişkilerin ortaya çıkamamasının nedenidir. Karadeniz'den Kafkasya'ya, Orta Asya'dan Orta Doğu'ya her iki ülkenin yakın çevresi olarak tanımlayabileceğimiz geniş coğrafyadan başlayarak neredeyse Avrasya'nın tamamını etkisi altına alan bu ikilinin ilişkilerine, tam da bu nedenle aslında sadece ikili ilişkiler çerçevesinde bakılamaz. Türk-Rus ikili ilişkilerinin kapsamlı bir değerlendirmesi ancak küresel

ve bölgesel gelişmelerin ışığında ve tarihsel bir okuma yapmakla mümkündür. Nitekim son dönemde Rusya'nın izlediği güvenlikçi ve saldırgan yaklaşım Türk-Rus ilişkilerinde belirgin iniş ve çıkışlara neden olmaktadır. Bu durum her iki ülkenin Batılı aktörlerle olan ilişkilerinin yapısının yanı sıra, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarının şekillendirilmesinde de belirgin bir rol oynamaktadır. Benzer biçimde Türkiye'nin vazgeçemediği/vazgeçemeyeceği Avrupa-Atlantik odaklı tercihleri de Rusya açısından bölgesel güvenlik ve dış politika konularının yanı sıra enerji, ticaret ve ekonomi gibi öncelikli konu başlıklarının gündemini belirlemektedir. Tam da bu nedenle, Türk karar alıcılar için Rusya, Türkiye'nin bölgesel önceliklerinin gerçekleştirilmesinde, özellikle Batılı aktörler karşısında bir dengeleyici ve itici güçtür. Ama çoğunlukla bir rakip ya da engel olarak görülmüştür. Benzer biçimde Rus tarafı için de Türkiye, belirli şartlar altında işbirliği yapılabilecek bir ortak ama çoğunlukla Rusya'nın yakın çevresindeki öncelik ve çıkarların gerçekleştirilmesinin önünde bir engel olarak nitelenmiştir.

Her iki tarafın da öncelendiği Batılı aktörlerin Rusya ve Türkiye'ye yönelik bakış açıları ve yaklaşımları da hem bu iki aktörle olan ilişkileri hem de iki aktörün birbirlerine yönelik bakış açılarını etkilemiştir. Avrupa Atlantik dünyası açısından Rusya, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında tasfiye edilen bir rakip ve sonrasında sınırlı düzeyde de olsa işbirliği yapılabilecek bir ortak aday olarak tanımlanmıştır. AB ve NATO genişlemeleriyle birlikte 2000'li yılların başından itibaren adım adım rakip olarak görülmeye başlayan Rusya, 2008

Rusya-Gürcistan savaşı sonrasında yeniden ötekileştirilme-ye başlanmış, Ukrayna ve Kırım olayları sonrasında da yaptırım uygulanması gereken açık bir tehdit konumuna gelmiştir.

AB ile üyelik müzakereleri yürüten, neredeyse 70 yıldır Avrupa-Atlantik güvenlik şemsiyesinin bir parçası olarak hareket eden Türkiye ise, Batılı müttefiklerce bir kanat ya da cephe ülkesi olarak görülmüştür. Rusya Türkiye açısından bir tehdit olarak görüldüğü sürece bu algı Türk tarafında bir sorun yaratmasa da 2000'li yıllardan itibaren değişen konjonktürün etkisiyle yeni sorunların gündeme gelmesine yol açmıştır. Türkiye ile AB ve ABD arasında özellikle Karadeniz Havzası, Irak, Suriye ve Doğu Akdeniz'de karşı karşıya kalınan bölgesel sorun ve tehditlerin tanımlanması ve ortadan kaldırılması için yürürlüğe sokulacak yöntemler bağlamında ortaya çıkan farklılıklar, Türk dış politikasında özerk, hatta bağımsız hareket etme yönündeki eğilimlerin güçlenmesine neden olmuştur.

Bu çerçevede, neredeyse 1990'lı yılların sonuna kadar birbirlerini rakip/tehdit olarak gören iki ülke görece bağımsız bir dış politika geliştirme eğilimi sergilemeye başlamıştır. Tarafların, bu doğrultuda, en azından belirli bölgesel konularda Batılı aktörlerden bağımsız bir biçimde hareket etmeyi sağlayacak biçimde işbirliği yapıp yapamayacakları sorusu ise 2000'li yıllarda yaşanan gelişmelerle olumlu cevaplanmaya başlamıştır. 2000'lerin hemen başından itibaren iki güçlü liderin güçlü iktidarlarının şemsiyesi altında ortaya çıkan birliktelik günümüzde bölgesel ve küresel etkinliğe sahip bir ittifak ilişkisinin var olup olmadığı yönündeki tartışmaların doğmasının da esas sebebidir. Nitekim uçak düşürme olayı sonrasında yaklaşık bir yıl boyunca düşmanca seyreden ikili ilişkiler, Temmuz 2018'e varıldığında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sözleriyle "birilerini gerçekten kışkırtacak" seviyededir.¹ Erdoğan'ın burada 'birileri' nitelemesiyle kastı başta ABD olmak üzere Batılı aktörlerdir.

Karşılıklı etkileşim, Rusya ve Türkiye'nin temelde Batı karşıtı jeopolitik bir söylem geliştirmelerinin ağır etkisi altında ve değişen Avrasya algısına bağlı biçimde yeni bir ikili işbirliği alanı yaratmıştır. Gelişmelerin seyrine bakıldığında, bu işbirliğinin rasyonel ve gerçekçi yaklaşımlar tarafından şekillendirildiği söylenemez. Genelde belirleyici olan ideolojik, duygusal ve sınırlı ulusal mülahazalardır. Diğer yandan ikili ilişkilerin bir türlü kurumsallaşmadığı da görülmektedir. Böl-

gesel sorunlara ortaklaşa ve kalıcı çözümler önermek ve ilişkilere istikrar kazandırmak adına 2010'da Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (*High Level Cooperation Council*) gibi iddialı bir isme sahip, doğrudan liderlerin yönetiminde ve dikkatlice planlanmış bir üst siyasi yapı oluşturulmasına rağmen olayların 2015'teki kontrolsüz dönüşümü aslında kurumsallaşmanın sağlanamadığına işaret etmektedir. Kurumsallaşmanın gerçekleştirilememesi ikili ilişkilerin kaderini liderlerin eğilim ve beklentilerine bağımlı kılmaktadır. Bu, aynı zamanda, Soğuk Savaş'ın bitiminden bugüne Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan rekabetin olumsuz sonuçlarının ortaklaşa bir bakış açısıyla giderilememesinin de nedenidir. Bunun da ötesinde, bu türde yapılanmalar, Türkiye'nin geleneksel müttefiklerince yapılan tüm ağır eleştirilere rağmen bir işbirliği alanı olarak lanse edilen Karadeniz havzasında 20 yılda ve büyük zorluklarla kurulan güvenlik şemsiyesinin bir anda ortadan kalkmasının da önüne geçememiştir. Kırım ve Ukrayna'da yaşanan gelişmeler ise yeni ve daha büyük bir tehdit ortamının oluşmasına neden olmuş, Türkiye ve Rusya'nın farklılaşan yaklaşım ve beklentileri de ortak vizyon oluşturmanın zeminini uçak düşürme olayı sonrasında olduğu gibi ortadan kaldırmıştır.

İki tarafın vizyoner, kalıcı ve istikrarlı bir ilişki kurmalarının önüne geçen ve rekabete sebep olan yukarıdaki konu başlıkları, ironik bir biçimde, tarafları işbirliğine zorlayan ana başlıklar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Jeopolitik rekabetin yarattığı bölgesel ve küresel gelişmeler, Batılı ülkelerle yaşanan anlaşmazlıkların da etkisi altında iki tarafı kalıcı bir siyasi ilişkiye ve diplomatik birlikteliğe zorlamaktadır. Birbirlerine güvenmemek için tarihsel açıdan yeterli seviyede deneyime sahip iki ülkenin, bölgesel ve küresel dengeleri etkilemek hatta belirlemek isteklerinin tarafları zorunlu ama kırılgan, hassas bir birlikteliğe açıkça zorladığı görülmektedir. Son dönemde Suriye'de yaşanan gelişmelerin Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkilere farklı bir taktik hatta belki de stratejik boyut kazandırdığı bir vakıadır. Tarafların, İran'la birlikte Astana Üçlüsü adı altında, temelden farklılaşan çıkar ve beklentilere rağmen ortak bir hareket alanı yakalamaları önemlidir. Bu türdeki bölgesel gelişmelerin yanı sıra, Türkiye'de yaşanan askeri darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden beklediği ilgi ve desteği görememesi, Rusya'nın güvenlik de dâhil olmak üzere bölgesel ve küresel meselelerde işbirliği yapılabilecek bir ortak olarak yeniden nitelenmesi ile neticelenmiştir. TürkAkım doğal gaz boru hat-

¹ "Erdoğan: Rusya ile ilişkilerimiz Birilerini Kışkırtıyor", Yeni Şafak, 26 Temmuz 2018, <https://www.yenisafak.com/dunya/erdogan-rusya-ile-iskilerimiz-birilerini-kiskandiriyor-3386237>.

tının inşası, nükleer santral kurulması için başlatılan işbirliğinin devam etmesi ve belki de hepsinden önemlisi Türkiye'nin NATO üyesi müttefiklerinin itirazlarına rağmen Rusya'dan hava savunma sistemleri satın alıyor olması işbirliğinin boyutlandığını kanıtlayan işaretler biçiminde okunmaktadır.

Kısacası Türk-Rus ikili ilişkilerinin doğasını anlamak, ikili ilişkilerin tarihini ve sınırlılıklarını anlamanın yanı sıra her iki ülkenin başta Batı dünyası olmak üzere yakın çevrede yer alan diğer bölgesel aktörlerle olan ilişkilerini de dikkate almayı gerektirmektedir. Tarafların NATO, AB, Karadeniz güvenliği,

Kırım ve Ukrayna ve son dönemde özellikle Suriye bağlamındaki güvenlik ve dış politika konularına yönelik, zaman zaman temelden farklılaşan yaklaşımlarını dikkatlice analiz etmek gerekir. Bu çalışma, bu bakış açısıyla, Türk-Rus ikili ilişkilerinin son dönemine hâkim olan işbirliği-rekabet sarmalını, ortak ve farklılaşan çıkarlara odaklanarak olaylar ve bölgeler temelinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu türde bir çaba doğal olarak iki tarafın bölgesel ve küresel meselelere benzer ya da farklılaşan bakış açılarının nedenlerini, tarihsel süreci de dikkate alarak, değerlendirmeyi gerektirmektedir.

İkili İlişkilerin Tarihine Kısa bir Bakış

Türk-Rus ilişkilerinin tarihi, Moskova Knezliği ile Osmanlı devletinin elçi vasıtasıyla ilk defa iletişime geçtiği 1492 tarihine atıfla 500 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu tarih; köklü çekişme, mücadele ve savaşların öne çıktığı, dostluk ve işbirliğinden ziyade kuşku ve güvensizlikler üzerine kurulu bir tarih olarak anlatılır.² İmparatorluklar döneminde yapılan 12 büyük savaşın kaybedilmiş olmasının bir yansıması olarak Türk yazınında hâkim olan söylem, olumsuz bir söylemdir. Bu olumsuzluk, sürekli biçimde iki imparatorluk arasında yaşanan güç mücadelelerine işaret eder. 'Düşmanlık' vurgusuyla öne çıkartılan, rekabetin şekillendirdiği, çoğunlukla Türk tarafı aleyhine gelişmeleri ele alır. İlişkilerin seyrine genel olarak bakıldığında, erken dönem olarak nitelenebilecek 15. ve 16. yüzyıllar boyunca, Osmanlı devlet adamları küçümsedikleri Rusya ile fazla ilgilenmemişler, Rus 'işlerini' Kırım Hanları vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bu yaklaşımın bir neticesi, Rusya hakkında yeterli bilgi sahibi olunmamasıdır. Bu durum 17. Yüzyıldan itibaren, Rusların Karadeniz'e inmesiyle ve Kafkasya'da kontrolü ele geçirmeleriyle birlikte değişmeye başlar. İlişkiler, 18. yüzyıldan itibaren Rusların Boğazları kontrol altına almak önceliğiyle şekillenen ve Türk sınırları boyunca yayılmanın söz konusu olduğu bir savaşlar ve diplomasi tarihi biçimini almıştır. Türk-Rus ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğunun ilk defa Çar Nikola tarafından 'Avrupa'nın hasta adamı' olarak nitelendirildiği 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı topraklarının İngiltere ve Rusya arasında paylaşılmasını ifade eden meşhur 'Doğu Sorunu' nitelemesi ile

birlikte Büyük Oyun'un bir alt sahası halini almış ve tarih bu süreçte kurulan ve bozulan karmaşık ittifakların gölgesinde anlatılmıştır. Bu dönem, ikili ilişkilerde Batılı güçlerin de dâhil olduğu bir denge ilişkisinin kuruluşunun da başlangıcıdır. Dönemin büyük güçleri Büyük Britanya ve Fransa, özellikle 1854-56 Kırım Savaşı örneğinde olduğu gibi Osmanlı'nın varlığının sürmesini Avrupa güçler dengesinin korunması adına önemli bir başlık olarak belirlemişlerdir.

Sonuçta, Türk tarih yazınında ve dolayısıyla kamuoyunda, Ruslar sürekli biçimde ötekileştirilerek 'Moskof' imgesi altında asli ya da birincil (*primary*) düşman olarak betimlenmiştir. Rusya da 'sıcak denizlere inme' hedefiyle Karadeniz'den Kafkasya'ya, Balkanlar'dan Doğu Avrupa'ya ve oradan da Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir sahada iddia sahibi, yayılmacı bir güç biçiminde tanımlanmıştır. Kısacası anlatıya olumsuz ve 'rekabetçi' bir söylem hâkimdir.

Bu dönemde Ruslar açısından da Türk imgesi olumlu bir anlam taşımaz.³ Türk tarihi ile eşitlenen Osmanlı tarihi, özellikle Balkanlar dikkate alınarak yayılmacı, 'gaddar' ve baskıcı bir tarih şeklinde anlatılırken, Türkler de öteki olarak betimlenmiştir. Anlatıya İstanbul ve Boğazların Türklerden kurtarılması ya da ele geçirilmesi söylemi hâkimdir. 'Dini husumeti' de içeren bir biçimde belirginleşen 'düşmanlık' söylem ve algısı, Rusya'nın doğal yayılma alanı olarak görüldüğü geniş coğrafyayı kontrol etmek ve özgürleştirmek mü-

² Dr. Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990; Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491-1992, Ankara, 12-14 Aralık 1992, TTK; S. F. Oreškova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", Güten Kazgan ve Natalya Ulçenko (Der.), Düünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

³ Bkz. Ahmet Şimşek ve Nigar Meherremova Cengiz, "Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi", Türk Tarih Eğitimi Dergisi, Cilt 4, No.2, 2015, s.225-258; Nigar Maharramova Cengiz ve Ahmet Şimşek, "Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 13, Sayı 26, Güz 2017, s.37-66.

cadelesine odaklanmıştır.

İmparatorluklar arası mücadelelerin modern Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'ne bıraktığı en belirgin miras, zorunlu göçler neticesinde Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan ve Anadolu'yu da içeren geniş coğrafyayı şekillendiren karmaşık ve sorunlu demografik yapıdır. Bu miras, Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlıklarını kazanan eski-Sovyet cumhuriyetlerinin politikalarını belirleyen tehdit ve güvenlik algıları nedeniyle hala etkindir. Kısacası, rekabet üzerine kurulan ve adeta kemikleşen düşünce sistematığının yarattığı algı ve söylemin, imparatorluklar sonrası modern dönem Türk-Rus ikili siyasi ilişkilerine doğrudan yansımaları, derin ve değişmez bir karşılıklı güvensizliktir.

İki taraf arasında, bu genel çerçevenin şekillendirdiği tehdit algısına ve genel güvensizlik ortamına rağmen, işbirliğine vurgu yapılan dönemler de yok değildir. Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki yeni devletin, yani Türkiye Cumhuriyeti ile Bolşevik/Sovyet Rusya'nın erken dönem ikili ilişkileri buna güzel bir örnektir. Her iki genç devletin kapitalist-sömürgeci Batıyla ilişkilerinin etkisi altında birbirilerine yaklaşımında hâkim olan anlayış, işbirliği ve dayanışmayı öne çıkarmıştır.⁴

Modern dönem Türk-Rus ikili ilişkileri açısından başlangıç dönemi olarak da kabul edebileceğimiz 1920 ve 1930'lu yıllarda, her iki yeni rejimin de temel öncelikleri; toprak bütünlüğünün garanti altına alınması, sağlam ve istikrarlı bir ekonomik ve siyasi düzenin kurulması ve uluslararası alanda kabul görmek şeklinde tanımlanmıştır. Bu dönemde imzalanan Moskova ve Kars anlaşmaları ile 1925 Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, sınırların belirlenmesini sağlamanın ötesinde iki tarafın da dünya politikasına benzer bakışının, en azından birbirlerine sorun yaratmak istemediklerinin bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. 1925 Anlaşması Türkiye'nin Musul meselesi nedeniyle İngiltere'yle, Akdeniz güvenliği ve adalar gibi sorunlar nedeniyle İtalya'yla ve Hatay dâhil olmak üzere sınır anlaşmazlıkları nedeniyle de Fransa'yla sorunlu ilişkiler yaşadığı bir dönemde imzalanmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen anlaşmalar, dönemin diğer büyük güçleriyle sıkıntılı söz konusu olduğu bir dönemde, genç

Türkiye Cumhuriyeti açısından bir diğer büyük güçle yapıcı ve dengeleyici bir ilk adımın atılabilmesi anlam, önem ve özelliğine sahiptir.

İkinci Dünya Savaşına kadar devam eden iki savaş arası dönemde, Türkiye ile Sovyetler arasında büyük bir anlaşmazlık yoktur. Fakat kamuoyu ve karar alıcılar nezdinde, ortaklaşa bir gelecek tesis etmek üzere işbirliğine gitmeyi önceleyen bir tasavvur da söz konusu değildir. Türkiye'nin *Yurtta Sulh Cihanda Sulh* söylemiyle dış Türkler konusunu gündeminin dışına çıkartması ve günümüzde Avrasya olarak tanımladığımız coğrafyaya sırtını dönmesi karşılığında, Sovyetler de Türkiye'nin rejim karşıtı gördüğü sol/komünist gruplarla mücadelesine sessiz kalmıştır. Bu durum ikili işbirliğinin büyük güç politikaları dışında özel, uzun soluklu ve derinlemesine bir alanı ya da hedefi olmadığına işaret etmektedir.

Bu dönemde kapsamlı bir hedefe sahip, köklü bir işbirliğinin kurulamamış olmasının en belirgin sonucu, İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrası dönemde ortaya çıkan olumsuzluklardır. Sovyetlerin Mart 1945'de 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın uzatılmayacağını Türkiye'ye bildirmesi, ikili ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur.⁵ Bu gerginlik, Montrö sözleşmesinin eskidiği gerekçesiyle Boğazların statüsünün elden geçirilerek bölgeye Sovyet askeri varlığının yerleştirilmesi talebiyle artmıştır. Kars ve Ardahan'ı içeren toprak talepleri hem söylemde hem de algıda 'güvensizliğe' doğru hızlı bir geri dönüşe yol açmıştır.⁶ 1940'ları ağır bir Komünizm ve Sovyet tehdidi altında geçiren Türkiye, ABD öncülüğündeki Batı dünyasıyla siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Takip eden dönemde Ankara'nın öncelikli hedefi Batı dünyasının uluslararası kurumlarının ayrılmaz bir üyesi olmaktır. Farklı bir söylemle Rus düşmanlığı ya da tehdidi, Türkiye'deki devlet aklının Rus tehdidini Komünizm karşıtlığı ile eşitleyerek kullanmasıyla birlikte ideolojik bir boyut kazanarak derinleşmiştir. Bu süreçte uyumlu biçimde, iç politik yapısında da bir dizi değişikliğe giden Türkiye, 1946'da çok partili siyasal hayata geçiş yapmıştır. Ülke Mayıs 1950'den itibaren de Demokrat Parti tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu değişim ve dönüşüm zinciri iki tarafın değerler ve ideolojik söylem bağlamında tamamen farklılaşması anlamına gelmektedir.

⁴ Bkz. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, TTK Yayınları, 1991; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1998; Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, İstanbul, Boyut Yayınları, 2000.

⁵ Jamil Hasanli, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953*, The Harvard Cold War Studies Book Series, Lexington Books, 2011.

⁶ Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Kısacası Türkiye, dış politika tercihleriyle uyumlu biçimde iç politik yapılanmasında değişikliklere gidip, rejimini ve toplumsal yapısını yeniden şekillendirilirken Sovyetler/Ruslar karar alıcılar ve kamuoyu tarafından 'yeniden' Türk toprakları ve egemenliği üzerinde yıkıcı emellere sahip ideolojik öteki/*tehdit* olarak tanımlanmıştır. Uluslararası konjonktürün derinleştirdiği tehdit algısı, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle birlikte Sovyet Rusya'nın yeniden 'öteki' ya da 'düşman' biçiminde tanımlanmasıyla neticelenmiştir. Komünizm karşıtlığıyla birleşerek ideolojik bir boyut da kazanan ötekileştirme, Türkiye'yi Sovyet karşıtı Çevreleme (*Containment*) politikasını benimseyen ABD'ye ve Avrupa-Atlantik güvenlik kurumlarına bir adım daha yaklaştırırken Sovyetlerden hızla uzaklaştırmıştır. Rus tarafı açısından da Türkiye, Batı/Amerikan/NATO hattının cephe ülkesi olarak algılanmış ve işbirliği konusu gündeme dahi alınmamıştır. Bu dönemde, Avrupa-Atlantik ilişkilerinden bağımsız bir Türk-Rus/Sovyet ikili ilişkilerinden bahsetmek mümkün değildir.

Bu husumet ortamında dahi Türkiye ile Sovyet Rusya arasında gözlemlenen yakınlaşma dönemleri yok değildir. Bu

dönemler günümüzdeki gelişmeleri anımsatır biçimde Türkiye ile Batılı müttefikleri arasında sorunların yaşandığı dönemlere denk gelmektedir. Örneğin Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD ve Batılı müttefiklerin ambargosuyla karşı karşıya kaldığı dönemde Rusya bir alternatif olarak öne çıkartılmış, özellikle ekonomik ve ticari ilişkiler temelli olarak Türkiye'nin Batı'dan bağımsız, alternatif politikalar izleyebileceği vurgusu yapılmıştır.

Bu dönemle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir son not, Sovyetler Birliği'nin gerek Cumhuriyetin kuruluş döneminde gerekse Soğuk Savaş süresince ekonomik ve ticari işbirliği yapılabilecek bir ortak olarak görüldüğüdür. Sovyet Rusya'nın sanayi ve tarım alanındaki başarılı girişimleri Türkiye tarafından yakından izlenmiş, Türkiye modernleşme, planlı kalkınma ve sanayileşme konularındaki Sovyet birikiminden faydalanma eğiliminde olmuştur. Bu durum Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik ve ticari temeller üzerinden şekillenen Türk-Rus ikili ilişkilerinin kurulabilmesinin zeminini teşkil eden belirleyici bir faktör olarak nitelenebilir.

Sovyetler Birliği'nin Çöküşü: Rekabet mi İşbirliği mi?

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle değişen sınırlar ve ortaya çıkan yeni ulus devletler, dünyanın genelinde olduğu gibi Türkiye'de de farklı coğrafi tahayyüllerin (*imagination*) doğmasına fırsat vermiştir. Türkiye açısından Sovyetlerin çöküşü; tarihsel tehdidin bertaraf edilmesi, en büyük düşmanın tasfiyesi ve yıllardır göz ardı edilmek zorunda kalınan Türk coğrafyası ile ilişkilerin yeniden tesisine imkân tanıyacak tarihi fırsatın doğuşu anlamına gelmekteydi. Bu durum Türkiye'yi yönetenlerce 'Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası'nın yeniden birleşmesi ve Türkiye'nin liderliği altında yeni ufuklara doğru yelken açılması adına bir fırsat alanının doğuşu olarak görülür.

İki kutuplu dünyanın sona ermesiyle birlikte, Türkiye'nin Rusya merkezli tehdit algısında dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm, sadece ikili ilişkilerin doğası ve yapısında değil, aynı zamanda uluslararası sistemin yapısında da temel bir değişime işaret etmekteydi. Dönemin Türk karar alıcıları, Sovyet tehdidinin ortadan kalktığı bir dönemde ve ortaya çıkan yeni fırsat alanında Türkiye'nin jeopolitiğini yeniden okuma fırsatı yakaladıklarına inanmaktaydılar. Bu bağlamda Türkiye'nin yakın çevresiyle ilişkilerini yeniden tanımlamaya çalıştılar.

Bu okumalarda kuşkusuz yeni aktör Rusya'nın konumunun ve uluslararası alanda yüklendiği yeni rolün algılanışında da temel bir değişim söz konusudur. Rusya, Sovyetler Birliği değildir ve bu yeni aktörün bölgesel ve küresel güç dengelerindeki konumunun yeniden hesaplanması ve tanımlanması gerekmektedir. Bu yeni durum Türkiye için bir yandan yeni fırsatlar, diğer yandan da yeni tehditler anlamına gelmiştir. İki yüz yıldan daha fazla bir süre 'en büyük' düşman olarak görülen ülkenin birincil tehdit olma durumunun ortadan kalkıp kalkmadığı sorgulanmaktadır. Geçiş döneminde cevap aranan temel soru, zayıflayan ve uluslararası alanda bir ağır siklet oyuncusu olmaktan çıkan yeni aktör Rusya Federasyonu karşısında ne gibi yeni kazanımlar elde edileceğidir. Bu çerçevede, politikaları şekillendiren temel kavram olarak karşımıza 'rekabet' çıkmaktadır. Henüz hiç kimsenin aklında sahneye çıkan 'yeni' aktörle işbirliğini önceleyen, farklı ve dostane bir ilişki kurmak yoktur.

Soğuk Savaş sonrası dönem politikalarına hâkim olan tema, jeopolitik ve stratejik açıdan avantajlı konuma geçilmesi, özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesidir.⁷ Bu dönem, Türkiye'nin

⁷ Mustafa Aydın, "Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus", Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın (Der.), Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: a changing role in world politics, Ashgate, 2003, s.139-160; F. S. Larrabee ve I. O. Lesser, Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty, Arlington, RAND, 2003.

jeopolitik önemi üzerinden şekillendirilen yaklaşımların belirginleştiği bir dönemdir. Türkiye, eski Sovyet Cumhuriyetleri açısından 'model ülke' biçiminde tanımlanmakta ve Türkiye'nin önünde yeni fırsat kapıları açılmaktadır. Türk kamuoyunun da bu söylemi duygusal yönü ağır basan, *Ağabeylik* anlayışıyla ve tarihi mirasın bir gereği olarak hemen benimsediği söylenebilir.⁸ Rusya Federasyonu bu politikaların uygulanmasında Türkiye'nin karşısındaki en büyük engeldir. Sovyetlerden farkı, nüfuz mücadelesine girişilebilecek büyüklükte bir rakip olarak görülmesidir. Bu yaklaşımın bir neticesi olarak Türkiye özellikle Kafkasya'da, daha sonra 'dondurulmuş anlaşmazlık' olarak nitelenen başta Çeçenistan, Karabağ ve Abhazya gibi anlaşmazlıklarda aktif ve Rusya karşıtı bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin, yeni bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde, Balkanlardan başlayarak Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir alanda 'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Türk Dünyası' söylemi altında Rusya ile açıktan bir nüfuz mücadelesine giriştiği görülmektedir. Bu yaklaşım, 1990'lar boyunca Türk-Rus ilişkilerinin genel çerçevesini belirleyen, Türkiye'nin hem Batılı ortaklarıyla hem de hedefteki Türk Dünyası ile ilişkilerini şekillendiren temel yaklaşımdır.

Rusya, bu yaklaşıma, içeride düzenin sağlanmasını takiben yürürlüğe sokulan yeni Güvenlik ve Dış Politika doktrinleriyle 1993'ten itibaren rekabeti öne çıkartarak cevap vermiştir. Bu döneme hâkim olan söylem, geleneksel olarak niteleyebileceğimiz, düşman algısına dayalı rekabet söylemidir.

Erken dönemde, her iki tarafın daha sonra sıklıkla Avrasya olarak adlandırılacak coğrafyada etkinlik sağlama mücadelesinde farklı düşündükleri, taraflardan birinin eski düzeni koruyarak etkinliğini devam ettirmeyi, diğerinin ise Batı dünyasını da arkasına alarak eskisinden tamamen farklı yeni bir düzen oluşturmayı amaçladığı iddia edilebilir. Bu farklılık ikili ilişkilere hâkim olan rekabet havasının başlıca nedenidir.

2000'li yıllara gelirken Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitmesinden hemen sonraki rekabetçi politikasından geri adım atmaya başlayacaktır. 1990'lı yılların ilk yarısına hâkim olan 'rakip ya da tehdit Rusya' merkezli Soğuk Savaş dönemi algısının değişmeye başlamasının ardında yatan etmenlerin başında, bu dönemde Türkiye'nin özellikle Avrasya coğrafyasında Rusya

ile giriştiği rekabetten ya da mücadeleden en azından siyasi açıdan çok da karlı çıkması gelmektedir.

Dönüşümün ilk nedeni olarak Türkiye'nin 1990'ların ortalarından itibaren kapasitesinin yetersizliğini algıladığı ve geri adım attığı fikri ileri sürülebilir. Gerçekten de Türkiye'nin Karabağ, Çeçenistan ve Abhazya gibi konularda Rusya'ya karşı üstünlük elde etmek amacıyla, en azından başlangıçta yürüttüğü Batı destekli *aktif* politikanın istenilen sonuçları yaratmaması politika yapım sürecinde temel bir değişiklikle sonuçlanmıştır. Bu rekabette Türkiye'nin geri adım atmasında ya da söylem/tarz değişikliğine gitmesinde Türkiye'nin Kürt sorunu da belirleyici bir faktördür. Bu konu, Türkiye'nin iç politikasının yanı sıra Türk-Rus ilişkilerinin 1990'lardaki en hassas konusudur. 1993 ve 1994 PKK terörünün tırmandığı ve Rusya'nın da Türkiye'ye karşı PKK kartını etkin ve yoğun biçimde kullandığı yıllardır. Türkiye'nin Kafkasya'da Rusya'nın da taraf olduğu çekişmelerde takındığı tavır Rusya tarafından onaylanmamış, PKK da Rusya için Türkiye'ye karşı kullanılacak bir silaha dönüşmüştür.⁹

İki ülke arasında kurulan ticari ve ekonomik ilişkilerin yakın çevreye yayılma potansiyeli taşıyan ve ikili işbirliğine dayanak teşkil edecek uzun soluklu ve yapıcı ilişkilerin temellerini atabileceğine dair ortaya çıkan anlayış da dönüşüme etki etmiştir.¹⁰ Nitekim rakamlara göz atıldığında, 1990'lı yılların başında bavlul ticareti ile başlayan ticari ilişkiler hızla gelişerek boyutlanmış, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2000'li yıllarda 7 kat artmıştır. Buradaki belirleyici/dönüştürücü unsur enerjidir. Özellikle, Türkiye için doğalgazın ana enerji kaynağına dönüşmesi ve Rusya'nın da bu kaynağı sağlayacak başlıca güvenilir ortak olarak belirginleşmesi, enerji başlığını iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde ve işbirliğini önceleyen bir dengenin kurulmasında belirleyici bir unsura dönüştürmüştür. İki ülke arasında 1980'li yıllarda imzalanan anlaşmalarla başlayan enerji işbirliği, 1997'de imzalanan Mavi Akım'la boyutlanmıştır. Rusya, bu dönemde atılan temeller neticesinde Türkiye'nin, ulaşmak istediği ekonomik ve siyasi hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi yolunda enerji alanında işbirliği yapabileceği en güvenilir ve istikrarlı ortak olarak öne çıkmıştır. Rusya için Türkiye, büyük bir pazara hem de araçlar olmadan ulaşarak etkinlik kazanmak ve güvenilir bir müşteri edinmek adına doğru bir hedeftir. Kısacası Türkiye,

⁸ Ziya Öniş, "Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity", Middle East Journal, Cilt 49, No.1, 1995, s.48-68; Şener Aktürk, "Counter Hegemonic Visions and Reconciliation Through the Past: The Case of Turkish Eurasianism", Ab Imperio, No.4, 2004, s.207-238.

⁹ Robert Olson, Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile ilişkileri: 1979-2001, Çev. Süleyman Elik, Ankara, Orient, 2005, s.85-128.

¹⁰ Lerna Yanık, "Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007", East European Quarterly Cilt XLI, No.3, 2007, s.349-370.

Rusya ile büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayabileceği güvenilir ortağı keşfederken, Rusya da hızla büyüyen bir pazar ve güvenilir bir müşteri edinmiştir. Bu durum ikili ilişkilerde uzun soluklu bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi anlamına gelmektedir.

Bu karmaşık ilişkiler ağı, iki ülkeyi karşılıklı işbirliği ve anlayıştan 'çok boyutlu ortaklığa' taşıyan söylem değişikliğinin doğmasını sağlayan bir 'sanal yakınlaşmanın' (*virtual rapprochement*) zeminini hazırlamıştır. Bu, özellikle karar alıcıların gerginliğe sebep olabilecek söylemlerden kaçınmaları nedeniyle yapıcı bir yakınlaşmadır.¹¹ Sanal yakınlaşmada taraflar ortak çıkarların geliştirilmesine yardımcı olacak bir dizi alanda işbirliğinin önemini karşılıklı biçimde kabullenirler. Ayrıca, ani bir krizin etkilerine karşı ilişkilerin devamlılığını sağlamak amacıyla iletişim kanallarını da açık tutarlar. Fakat siyasal seçkinlerin ve kamuoyunun kafasında karşılıklı korku, güvensizlik ve kuşku da hala temel belirleyici olarak varlığını devam ettirmektedir.

Kısacası iki ülke ilişkilerine hâkim olan çekişme ve rekabete dayalı karşılıklı algı ve söylemin 1990'ların sonlarından itibaren ticari ve ekonomik ilişkiler, Avrasya'da çıkar algısı, terörle mücadele gibi başlıkların etkisi altında, adım adım değişmeye başlaması söz konusudur. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve her iki tarafın Batı dünyası ile ilişkilerinde yaşadıkları hayal kırıklıkları ise bir tür katalizör etkisi yaratmıştır. Rusya'nın yaşadığı ilk büyük hayal kırıklığı eski Doğu Bloku üyeleri Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın Aralık 1997'de NATO üyeliğine giden yolda ilk adımı atmalarıdır. Aynı dönemde Türkiye de, Lüksemburg zirvesinde AB üyeliği hedefinden dışlanmıştı. Yine 1997 ve 1998'de iki ülke ekonomik krizler nedeniyle sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu gelişmeler bir yandan iki tarafı da öncelikli işbirliği yapılacak ortak olarak görülen Batı dünyasıyla düşünsel olarak yabancılaştırırken, diğer taraftan gerek siyasi gerekse ticari ve ekonomik alanlarda iki ülke arasında bir tür yakın işbirliğine gidilebileceği düşüncesini doğurmuştur.

İkili İlişkilerden Bölgesel ve Küresel Vizyona Geçiş Denemeleri

İki tarafın bölgesel ve küresel alanda işbirliğini tanımlamada sıklıkla kullanılan niteleme nerdeyse 2000'li yılların başından bugüne Avrasyacılıktır. Erken dönem Avrasyacı söylem, Türkiye'de iç politikada yaşanan istikrarsızlıklara ve AB ile tıkanan sürece paralel biçimde ve ekonomik, ticari önceliklerin yapıcı etkileri altında Rusya ile işbirliğini önceleyen alternatif bir yaklaşım olarak gündeme geldi. Eski MGK genel sekreterlerinden Orgeneral Tuncer Kılıncı'nın Mart 2002'de, "Türkiye'nin AB'ye karşı Rusya ve İran'la işbirliği yapması gerektiği" şeklindeki açıklaması bu dönemin en akılda kalan çıkışıdır. Avrasyacılık, ilk olarak Kemalizm'in yeni bir versiyonu olarak, Atatürk'ün dış politikasının gereği ve yansıması şeklinde de tanımlanmak istenmiştir. Türkiye'nin AB-ABD merkezli dış politikasının sorgulanmasını sağlayacak iyi bir fırsat, Türkiye'ye alternatif açılımlar sağlayan orijinal ve güncel jeopolitik bir vizyon olarak kabul edilmiştir. Avrasyacılığa gösterilen ilgi ve 'ulusalcılık' adı altında etkili olan bu akım, takip eden dönemdeki iç siyasal gelişmeler, Aralık 1999 Hel-

sinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB adaylığının resmen onaylanması ve Türkiye-Rusya yakınlaşmasının izlediği seyirin etkisiyle, alternatif bir siyasi hareket olarak önemini kaybetmiştir. Bu akımın, takip eden AK Parti iktidarlarında yeni-Osmanlıcılık ve 'komşularla sıfır sorun' gibi yeni söylemlerle Türk-Rus ilişkilerine odaklı farklı versiyonları karşımıza çıkacaktır.¹²

Takip eden dönemde sıklıkla gündeme gelecek olan *stratejik ortaklık* kavramı da ilk defa bu dönemde telaffuz edilmiştir. Sorunların arkada, en azından dile getirilmeden bir kenarda bırakılarak yeni işbirliği alanlarının öne çıkartılmasının tercih ya da bir önceliğe dönüştürüldüğü, 'rekabet yerine işbirliği' söyleminin ikili ilişkilere hâkim olduğu yeni bir dönem bu şekilde başlamıştır. Avrasya, bu ilişkilerin gündemine/merkezine eşzamanlı biçimde dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 'Stratejik Üçgen' olarak adlandırılan Moskova-Ankara-Orta Asya üçgeninde, siyasal ve ekonomik alanlarda işbirliği yapılması ve bu alanların belirlenmesi amacıyla bir

¹¹ Duygu Sezer, "Turkish-Russian Relations in the 1990s: From Adversity to 'Virtual Rapprochement'", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy, Washington D.C., Washington Institute for Near East Policy Papers. 2000, s.92-115; Duygu Bazoğlu Sezer, "Russia: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der.), Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power, Londra, Lynne Rienner Publications. 2001, s.151-2.

¹² Emre Erşen, Geopolitical Traditions in Turkey: Turkish Eurasianism", Mark Bassin ve Gonzalo Pozo (Der.), The Politics of Eurasianism: Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy, Rowman and Littlefield, Londra, 2017, s.263-281; Emre Erşen, "The Evolution of 'Eurasia' as a Geopolitical Concept in Post-Cold War Turkey", Geopolitics, No.18, 2013, s.39.

çalışma grubu oluşturulması önerisiyle yerleşmiştir. Buradaki değişim keskindir: İki taraf hep stratejik öncelikleri diye tanımladıkları ve rekabet ettikleri bir bölgeyi ilk defa bir işbirliği alanı olarak gördüklerini ilan etmiş olmaktadır.¹³

16 Kasım 2001'de imzalanan *Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa* başlıklı belge, ikili ilişkilerin Avrasya coğrafyasında işbirliğini hedeflediğine işaret eden bir ilk temel metindir. Belgede özetle, dünyada meydana gelen köklü değişiklikler sonucunda iki aktörün bölgesel sorunlara yönelik ortak bir bakış açısı geliştirmeyi öncelikleme gerektiği, her alanda dostluk ve karşılıklı güven anlayışıyla şekillendirilmesi gereken bir alan açıldığı öne sürülmektedir.¹⁴ Tarafların sadece ikili ilişkileri ilgilendiren konuları değil, iki ülkeyi ilgilendiren genel uluslararası meseleleri de görüşerek ortak stratejiler geliştirilmesine odaklanacaklarını belirtmeleri ise takip eden on yıllık dönemin ikili ilişkilerinin nasıl seyredeceğine dair ilk işaretleri vermektedir. Farklı bir söylemle, Eylem Planı her iki tarafa da hâkim olmaya başlayan Türkiye ve Rusya'nın yeni, pragmatik ve alternatif bir işbirliği için gerekli zemini yaratabilecekleri düşüncesinin kayıt altına alınması anlamına gelmektedir. Takiben 2002'de iki ülke arasında bir askerî işbirliği anlaşmasının imzalanması, NATO üyesi Türkiye ile tarihi rakibi Rusya arasında iki ülkenin Karadeniz'den başlayarak yakın çevreye yayılabilecek yeni bir işbirliği alanı açmaları anlamına gelmekteydi. Bu durum Türk-Rus ilişkilerini tanımlamada kullanılan rekabete dayalı geleneksel söylemin hızlı biçimde terk edildiğini ve işbirliğini öne çıkaran yeni bir dönemin başladığını göstermektedir.

Kısacası, 2000'li yılların başlarından itibaren ikili ilişkilerde hızlı

bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşümün ardında, yukarıda değinilen ve ikili ilişkilere hâkim olan iç unsurların yanı sıra uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ile her iki ülkenin bu gelişmeler karşısında takındıkları tavrın etkileri vardır. Her iki ülkede de iktidarı ele geçiren yeni liderlerin kontrolünde, merkezi ve güçlü tek parti iktidarlarının hâkim olduğu ve şekillendirdiği, sürdürülebilir ilişkilerin kurulduğu yeni bir dönem başlamıştır. Düşman kamplarda birbirleriyle mücadele eden ve birbirleri için temel güvenlik tehdidi olan iki ülke yaklaşımı bırakılarak işbirliğini hedefleyen stratejik ortaklar anlayışına geçilmektedir. Her iki taraf da ticari ilişkiler üzerinden ilerleyerek çatışma yaratabilecek meseleleri adeta kompartımanlara yerleştirerek birbirinden ayrı tutmayı tercih etmiş, işbirliğini Avrasya adı altında geniş komşu coğrafyalara yaymaya odaklı, çıkarları benzer iki ülke söylemi üzerinden yeni bir yaklaşım oluşturmaya girişmişlerdir.

Uluslararası ortam da bu ilişkilerin geliştirilmesine uygundur. 2003'te Irak'ta yaşanan gelişmeler ve ABD'nin Irak'a Türkiye üzerinden asker göndermesini öngören tezkerenin TBMM tarafından reddedilmesi, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde güç kullanımı kararına karşı çıkması, ABD'nin Karadeniz merkezli güvenlik söylemleri karşısında Türkiye ve Rusya'nın verdikleri benzer tepkiler ve atılan ortak adımlar ikili ilişkilere ve bu ilişkilere hâkim olan söyleme olumlu yönde etki eden uluslararası gelişmelerdir. Yine bu dönemde Türkiye'nin Batı tarafından İran'a uygulanan yaptırımlara katılmaması, özellikle Lübnan'ın eski Başbakanı Refik Hariri'nin bir suikasta kurban gitmesinin ardından Batı sistemince tecrit edilen Suriye ile geliştirdiği işbirliği gibi gelişmeler de Türkiye'nin Rusya ile birlikte Batı'nın 'dışlanmışlar eksenini' içerisinde sınıflandırılmaya başlamasında etkili olmuştur.

¹³ Özgen Acar, "Ankara-Moskova-Orta Asya Stratejik Üçgeni", Cumhuriyet, 11 Eylül 2001.

¹⁴ Sami Kohen, "Rusya ile yeni ortaklık", Milliyet, 23 Kasım 2001.

Erdoğan ve Putin İşbirliği

İkili ilişkilere bakıştaki yeni yaklaşım, AK Parti'nin tek parti olarak iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin dış politika yapım süreçlerini belirleyen dinamiklerde kökten bir takım değişikliklere gidilmesi neticesinde daha da belirginleşmiştir. Soğuk Savaş dönemine hâkim olan düşünce sisteminin şekillendirdiği lider kadrosu artık siyasal sürecin dışındadır. Ülkenin yeni karar alıcıları Soğuk Savaş döneminin ideolojik cepheleşmesinin belirlediği anlayıştan farklı bir yaklaşımla hareket etmeye başlamıştır. Soğuk Savaş izleyen 20 yıllık sürede yaşanan gelişmeler de her iki tarafın temel değerlerini ve dış politika prensiplerini etkilemiştir. İkili ilişkiler AK Parti'nin yeni dış politika yaklaşımının etkisi altında, 1990'lı yılların ikinci yarısında altyapısı kurulan ve çok boyutluluk etrafında şekillenen, ideolojik olmaktan ziyade pragmatik önceliklere sahip yeni bir düzlemde gelişmeye başlamıştır.¹⁵ Bu noktada Türkiye'nin yeni Rusya algısını şekillendiren öncelik, ekonomik olarak hızla büyüyen ve ticari ilişkileri genel dış politika yapım süreçlerinin merkezine oturtan ticaret devleti algısıdır.¹⁶ Bu bağlamda Rusya istikrarlı, gerekli ve güvenilir bir ticari ortak olarak tanımlanmıştır.

Bu arada Türkiye'nin Batı'ya öncelik veren ilişkilerinin bir kenara atılmadığının da belirtilmesi gerekir. AK Parti iktidarının erken döneminde, özellikle iç siyasi dengeler açısından AB üyeliğinin hala en önemli öncelik olduğu, ABD ile ilişkilerin önemsendiği ve üzerinde henüz hassasiyetle durulduğu belirtilmelidir. Bu anlayış çerçevesinde AK Parti'nin yaklaşımı bir tür "yumuşak Avrupa-Asyacılık" olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım pragmatizme çok boyutlu dış politika yürütülmesi bağlamında farklı bir tanım kazandırmaya çalışırken, Türkiye açısından Avrupa-Atlantik ekseninin hala öncelikli olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁷ Nitekim bu süreçte Türkiye'nin AB adaylığı 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde resmen onaylanmış ve Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmişti. Rusya ile ikili ilişkilerin ekonomik ve ticari öncelikler zemininde ve pragmatik bir yaklaşımla şekillendirilmeye başlandığı 2001-2005

dönemi, Türkiye açısından AB ile ilişkilerin Katılım Ortaklığı Belgesi ışığında ve Ulusal Program bağlamında takvime bağlandığı bir döneme de işaret etmektedir. Türkiye, bu dönemde içeride üyelik müzakerelerinin açılması için ön şart olan siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketlerini çıkararak temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce, ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlara devam etmekteydi. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınması ise ilişkilerin zirve noktasına işaret etmektedir. Sonuçta, Türkiye'nin 2000'li yılların başında çok boyutlu ve dengeli pragmatik bir dış politika yapımı adına hem Batı hem de Rusya ile dengeli ve birbirini tamamlayan ilişkiler kurmaya çalıştığı hem Batı hem de Rusya için ideal bir ortak profili çizdiği görülmektedir.

Bu genel havanın etkisi altında, 2004 ve 2005 yılları, günümüzün karmaşık Rusya-Türkiye ikili ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici olan tarihlere aittir. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 23-26 Şubat 2004'te yaptığı Moskova ziyaretiyle başlayan iki yıllık dönemde liderler sıklıkla bir araya gelmişlerdir. Putin'in 5-6 Aralık 2004'te gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ikili ilişkilerin seyri açısından bir dönüm noktasıdır. Bu ziyaret, 32 yıl aradan sonra Rusya'dan Türkiye'ye devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyarettir. Putin'in ziyaretini takip eden bir yıllık süre zarfında iki lider dört defa daha bir araya geldiler.¹⁸ Ziyaret maratonuna Rusya Federasyonu'nun kuruluşundan sonra Türkiye'den bu ülkeye Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması hasebiyle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 28-30 Haziran 2006'da, Başkan Putin'in davetine icabet ederek yaptığı ziyaret de eklenebilir. Sonuçta, özellikle 'mucizevi bir yıl' (*annus mirabilis*) olarak değerlendirilen 2005'i içeren bu iki yıl, ilişkilerde bahar havasının yaşandığı, ilişkilerin kurumsallaşması amacıyla somut adımların atıldığı bir dönemdir.¹⁹ Putin siyasi ilişkilere bakı-

¹⁵ Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", *Turkish Studies*, Cilt 7, No.3, 2006, s.337-364.

¹⁶ Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", *New Perspectives on Turkey*, No.40, 2009, s.29-57.

¹⁷ Ziya Öniş ve Ş. Yılmaz, "Between Europeanisation and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era", *Turkish Studies*, Cilt 10, No.1, 2009, s.13.

¹⁸ Başbakan Erdoğan'ın 10-12 Ocak 2005'te Moskova'daki Türk Ticaret Merkezinin açılışını yapmak üzere yaptığı ilk Rusya ziyareti; Erdoğan'ın 8-9 Mayıs 2005'te Moskova'da düzenlenen II. Dünya Savaşı Zaferinin 60. Yıldönümü törenlerine katılımı; 17-18 Temmuz 2005'te Soçi'de yapılan çalışma ziyareti vesilesiyle bir araya gelişi ve Putin'in Mavi Akım doğalgaz boru hattının açılış törenine katılmak üzere 17 Kasım 2005'te Samsun'a gelişi.

¹⁹ Suat Kinkioğlu ve Valeriy Morkva, "An Anatomy of Turkish-Russian Relations", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 7, No.4, s.533-553.

şını şu şekilde dile getirmekteydi: “Dünya iki kutupluluktan çıktuktan sonra ilişkilerimiz de değişmeye başladı. İyi yönde gelişmeler var. Ülkelerimiz arasında bloklarla ilgili taahhütler kalmadı. Kendi çıkarlarımızı düşünmeye başladık. İlginç olan, tarihte birçok savaş yaşandı ama günümüzde çatışma ortamı oluşturacak tek bir sorunumuz bile yok. Rekabet için bir neden yok.”²⁰ Bu sözlere Başbakan Erdoğan, iki tarafın dünyada istikrarın korunmasına ilişkin konular da dâhil olmak üzere, bölgedeki duruma ilişkin görüşlerinin tamamıyla örtüştüğü şeklinde yanıt vermektedir. Gelişmelerin seyrine bakıldığında, bu karşılıklı değerlendirmelere rağmen, tarafların yavaş ve temkinli ilerlemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu temkinli davranışın ardında yatan sebep, taraflar arasında ortak çıkarların geliştirilmesine yardımcı olacak bir dizi alanda işbirliğinin önemini karşılıklı biçimde kabullenilmiş olmasına rağmen, siyasal seçkinlerin ve kamuoyunun kafasında karşılıklı korku, güvensizlik ve kuşkunun hala varlığını devam ettirmesidir. Bu kuşku ve güvensizliği besleyen ana unsur ise uluslararası alandaki gelişmeler ve tarafların bu gelişmeler karşısındaki farklılaşan tutum ve konumlarıdır.

2005-2008 dönemi, Rusya açısından özellikle AB ve NATO genişlemeleri nedeniyle Batı kaynaklı tehdidin yeniden öne çıktığı, Putin’in konuşmalarında sıklıkla Renkli Devrimler bağlamında ve genel cümlelerle Batı’nın Rusya’nın yakın çevresindeki ülkeleri etkisi altına almayı hedefleyen politikalarını eleştirdiği bir dönemdir. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla Rusya arasında artan bir gerginlik söz konusudur. Bu gerginliğin görünür sebepleri ABD’nin, Polonya ve Çek Cumhuriyetine yerleştirmek istediği füze kalkanı sistemleri ve NATO ve AB genişlemeleriyle birlikte demokratikleşme konusunda Rusya’yı sürekli eleştirmesidir. Putin bu çerçevede, Türkiye’nin de üyesi olduğu ve önemseydiği NATO ve AGİT benzeri uluslararası kuruluşları açıktan açığa eleştirmiştir. Takiben AKKA’yı askıya almış ve Rusya’nın ABD merkezli bir tehdit altında olduğunu açıklamıştır. Kosova’nın bağımsızlık ilanını takiben de, uluslararası sistemde tartışmalı konularda, Rusya’nın itirazlarına rağmen ve uzlaşmaya varılmadan kararlar alınmasını eleştirmiştir. Buna bir de Ukrayna ve sonrasında da Gürcistan’la doğalgazın fiyatlandırılması sorunu bağlamında bölgesel gerginliklerin tırmandırılması eklenebilir. Bu durumun yarattığı küresel ve bölgesel gelişmeler Türkiye tarafından kuşku ve endişeyle karşılanmıştır.

Aynı dönemde Türkiye ile AB arasındaki bahar havası devam etmekte, Türkiye büyüyen ekonomisi ve gelişen ticari ilişkilerini kullanarak yakın çevresinde etkinlik kurmaya çalışmaktadır. Türkiye bu dönemde Irak’taki durum ve PKK ile mücadele ile İran’a yönelik yaklaşım bağlamında ABD’yle bir takım sıkıntılar yaşasa da NATO üyesi kimliğiyle NATO genişlemelerini desteklemiş, Kosova’nın tanınması gibi genel dış politika konularında Batılı müttefiklerle ortaklaşa hareket etmiştir. Kafkasya’dan Balkanlara uzanan coğrafyada Batılı müttefikleri ile hâlihazırda kurulu olan güvenlik temelli ilişkilerini devam ettirmiştir.

Gelişmelere ikili ilişkiler düzleminden bakıldığında, artan ticaret hacmi ve ilişkilere hâkim olan dostluk söylemlerinin etkisi altındaki liderler, neredeyse her buluşmada, Türkiye ve Rusya’nın Irak, Afganistan, Güney Kafkasya ve Orta Doğu’daki gelişmelere yönelik olarak benzer yaklaşımlara sahip olduğunu belirtmektedirler. Diğer yandan Rusya’nın PKK’yı terör örgütleri listesine almaması, Dağlık Karabağ ve Kıbrıs meselesine bakıştaki farklılıklar, Ermeni Sorununu değerlendirmedeki farklılık, Türkiye’nin NATO üyeliği ve Rusya’nın başta Ukrayna ve Gürcistan olmak üzere Batıcı politikalar izleyen eski Sovyet ülkelerine yönelik saldırgan tutumu gibi başlıklardaki derin farklılıklar da sürmektedir.

Bu dönemde ikili ilişkilerin itici gücü konumuna ulaşan enerji başlığı, yeniden dinamizm kazanan ve büyüme evresine girme yönünde işaretler veren Türk ekonomisi açısından öncelikli bir başlık haline dönüşmüştür.²¹ Türkiye’nin 2000’li yıllarda hızla artan enerji ihtiyacı, Putin yönetimindeki Rusya’nın da başta doğal gaz olmak üzere enerji kaynaklarının ihracını ekonomi-politik öncelik olarak görmesiyle birleşerek, iki tarafı ortak çıkarlar etrafında birleştirmiştir. Nitekim taraflar arasındaki görüşmelerin neredeyse tamamının, başta Mavi Akım olmak üzere, enerji merkezli projelerin/işbirliğinin gerçekleştirilmesi amacıyla yürütülmüş olması dikkati çekmektedir. Diğer yandan Rusya’ya yönelik olarak ‘güven’ konusunun henüz aşılamadığı da belirtilmelidir. Ukrayna ve Gürcistan örnekleri de dikkate alınarak, Rusya’nın enerji kaynaklarını politik bir araç olarak kullanması ihtimali ve bağımlılığın yaratacağı tehlikeler öncelikli başlıklardır. Bu bağlamda konu MGK gündemine taşınarak enerjide, özellikle de doğalgazda arz güvenliğinin sağlanmasında uzun süreli politikaların

²⁰ “Türk Gazeteciler Sordu, Rus Lider Vladimir Putin Yanıtladı: AB İlişkimizi Etkilemesin”, Radikal, 2 Eylül 2004; Murat Yetkin, “Putin Ziyaretinin Önemi”, Radikal, 7 Aralık 2004.

²¹ Mitat Çelikpala, “Rusya Gazı Keser mi? Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerine Bakmak”, Gencer Özcan, Evren Balta ve Burç Beşgül (der.), Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk, İletişim, İstanbul, 2017, s.205-223.

gerekliliği vurgulanmış ve doğalgaz ithal edilen ülkeleri çeşitlendirmenin bir zorunluluk olduğu değerlendirilmiştir.²² Takip eden süreçte, kurulan bağların ve imzalanan anlaşmaların bir neticesi olarak enerji bağımlılığını bir tehdit olarak değerlendiren söylemin hızla karşılıklı bağımlılığa doğru evrildiği görülmektedir. Ortaya iki taraf arasındaki enerji ticaretinden kaynaklanan asimetrik bir ticaret hacmi tablosu çıksa da bu durum, karşılıklı bağımlılık söylemi etrafında taraflar arasında 'bardağın dolu tarafını önceleyen' bir ilişki biçimi yaratılmasına neden olmuştur. Enerji ilişkilerinin ticaret üzerindeki etki-

sini gösteren bir kısa not olarak 1990'ların başında 1.7 milyar dolar seviyesindeki Türkiye-Rusya ticaret hacminin 1997'de 4.2 milyar dolara, 2004'te 10.8 milyar dolara ve takiben hemen 2005'te 15,1 milyar dolar seviyesine ulaştığı belirtilebilir. Bu rakam 2007'de 28 milyar dolara ve 2008'de büyük bir zıplama yaparak 37,8 milyar dolara ulaşmıştır. Ne var ki, Türkiye Rusya'ya 6,5 milyar dolarlık mal ve hizmet satarken, Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı 31,3 milyar dolar düzeyindedir. Bu dengesizlikteki belirleyici unsur, kuşkusuz başta doğalgaz olmak üzere enerji ticaretidir.

Karadeniz İşbirliği

Karadeniz işbirliği, bu noktada, özellikle geçiş dönemi olarak görebileceğimiz 2008'e kadarki dönemde bölgesel ve küresel yansımaları da olan, siyasi ve güvenlik alanlarında işbirliği bağlamında değinilmesi gereken bir konu başlığıdır. Türkiye ile Rusya arasında Karadeniz merkezli ilişkiler, Batı dünyasının da desteğiyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) bünyesinde, daha 1990'ların başında kurulmuştur. Her ne kadar KEİT büyük başarılar elde etmese de Rusya dâhil olmak üzere Karadeniz kıyıdaşları ve Karadeniz Havzasında yer alan diğer unsurlar arasında kurumsal ilişkilerin şekillendirilmesine hizmet eden ve tarafları düzenli biçimde bir araya getiren yegâne örgüt olarak olumlu bir takım sonuçlar doğurmuştur. Sivil KEİT'in dışında askerî içerikli olarak 1998'de kurulan Karadeniz Görev Gücü (*Blackseafor*) ve NATO'nun Akdeniz'de yürüttüğü "Etkin Çaba" (*Active Endeavour*) görev gücünün benzeri "Karadeniz Uyum" (*Blacksea Harmony*) Türkiye tarafından bölgesel güvenlik adına atılmış başarılı adımlar olarak nitelendirilmiştir. Türkiye Rusya'yı bu yapılanmaların tamamında yer alması gereken temel ortak olarak görmüş ve ortaklaşa faaliyet yürütmüştür. Rusya'nın, ikili yakınlaşmanın zirvesi olarak görülen bir dönemde, Aralık 2006'da Karadeniz Uyum Harekâtına katılımı Karadeniz'de ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgede güvenliğin pekiştirilmesi yönünde önemli bir gelişme şeklinde nitelenmiştir.²³

Karadeniz işbirliği, Türkiye açısından, aralarında sorunların var olduğu Ukrayna ve Gürcistan ile Rusya'yı ortak bir şemsiyede bir araya getiren başarılı bir girişim olarak nitelense de takip eden dönemde başta ABD olmak üzere geleneksel

müttefikleriyle Türkiye arasında, Rusya'yla kurulacak ilişkilerin şekli konusunda farklı bakış açılarının doğmasına da neden olmuştur. Bu farklılık kendisini, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında ve NATO/AB genişlemelerinin yarattığı bölgesel gelişmelerde göstermiştir. Türkiye'nin temel yaklaşımı, bölgesel güvenlik politikalarının Rusya'nın bölgesel etkinliğinin ve sınırlarının bilincinde olarak gerçekçi yaklaşımlarla şekillendirilmesini sağlamak üzerine kuruludur. Türkiye, Avrupa Atlantik dünyasının bölgede atacağı her adımda Rusya'nın da sürece dâhil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu tutum özellikle, AB ve NATO'nun yeni, Varşova Paktının eski üyelerinin Rusya'ya yönelik olumsuz bakış açıları nedeniyle Türkiye'nin müttefikleriyle olan ilişkilerini zaman zaman derinden etkilemiştir.²⁴

Türkiye ile ABD arasında sorun yaratan ve Karadeniz özelinde Türkiye'yi Rusya'ya yakınlaştıran gelişme, ABD'nin Karadeniz havzasını bir güvenlik boşluğu alanı şeklinde nitelemesiydi. ABD'nin isteği, bu boşluğun ve yarattığı tehditlerin ortadan kaldırılması amacıyla bölgeye Amerikan askerî varlığının yerleştirilmesiydi. Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nın hatıraları ışığında karşı çıktığı bu yaklaşım, başta Romanya ve Gürcistan olmak üzere, 2005'ten itibaren Rusya'yı artan biçimde tehdit olarak gören Karadeniz'e kıyıdaş diğer ülkelerin desteğini almıştır. Sonuçta kıyıdaş ülkeler arasında cepheleşmeye yol açan somut bir yaklaşım farklılığı ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere Rusya'nın ilk tepkisi Türkiye ile işbirliğini öne çıkartan, Montrö Boğazlar Sözleşmesini ve Karadeniz'in hâlihazırdaki mevcut statüsünü savunmaya dayalı bir yaklaşımın izlenmesidir. 23 Haziran 2008'de Rus donan-

²² Deniz Zeyrek, "Bu Türkiye'ye Ders Olsun", Radikal, 3 Ocak 2006; "Güler: Biz Ukrayna Değiliz", Radikal, 4 Ocak 2006.

²³ Mitat Çelikpala, "Escalating Rivalries and Diverging Interests: Prospects for Stability and Security in the Black Sea Region", Journal of Southeast European and Black Sea Studies, Cilt 10, No.3, Eylül 2010, s.287-302.

²⁴ Mustafa Aydın "Turkish Policy towards the Wider Black Sea and the EU Connection", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Cilt 16, No.3, 2014, s.383-397.

ma komutanı Amiral Vladimir Visotski'nin Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasındaki askerî işbirliğinin altı çizilmiş, Rus ve Türk deniz kuvvetleri arasında koordinasyonun artırılarak Karadeniz'de işbirliği ve kolektif güvenlik sisteminin geliştirilmesi konularında mutabakata varılmıştır. Bu adımlar Karadeniz'in bir Türk-Rus gölüne dönüştüğü yönünde eleştirilerinin yapılmasına neden olmuştur.

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı: İlk İşaretler

7-8 Ağustos 2008'de başlayan Gürcistan Savaşı ve sonrasında Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarının Rusya tarafından tanınması kararı, sonuçları bağlamında sadece Türk-Rus ilişkilerini değil Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarını da derinden etkileyen gelişmelerdir. Rusya-Gürcistan Savaşı, Rusya'nın 2004'ten itibaren başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla gittikçe sertleşen rekabetinin, söylemde eyleme dökülmesi anlamına gelmektedir. Türkiye, hem bir bölge ülkesi olarak konumu ve Rusya'yla yeni kurulan yakın ilişkileri nedeniyle, hem de Batı dünyası ve onun kurumlarının tarihsel bir ortağı/müttefiki olması hasebiyle gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Rusya'nın yakın çevresindeki çıkarlarını gerektiğinde güç kullanarak savunacağına ve bu çerçevede Türkiye dâhil, hiçbir aktörün önceliklerine önem atfetmeyeceğine işaret eden Rusya-Gürcistan Savaşı, aslında tüm dünyaya olduğu gibi Türkiye'ye de dikkatli olunması gerektiği yönündeki bir ilk uyarıydı. Daha sonraki gelişmeler, Türk karar alıcıların bu uyarıya rağmen süreci yönetebileceklerine, Rusya ile Batılı aktörleri uzlaştırabileceklerine ve diğer bölgesel aktörlerin güvenlik önceliklerine Rusya'yı da dâhil ederek yanıt verebilecek bölgesel çözümler önerebileceklerine inandıklarına işaret etmektedir.

Türk karar alıcıların bu durumu, bölgesel dengelerin değişmesi ve Türkiye'nin çıkarlarının tehdit edilmesi bağlamında temel bir güvenlik sorunu olarak algıladıkları görülmektedir.²⁶ Bu algı çerçevesinde tarafları bölgesel barış ve istikrarın tesisi için normalleşme zemini yaratmaya davet eden Türkiye'nin somut önerisi, bir 'Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu' kurulmasıdır. Bölgesel bir yapılanma olarak gündeme getirilen platform, saldırgan konumda olmasına rağmen Rusya'yı öne çıkardığı ve somut çözüm önerileri getirmediği iddialarıyla eleştirilmiştir. Başbakan Recep Tayyip

Bu işbirliğinin sonunu getiren adımlar takip eden dönemde Rusya tarafından peş peşe atılacak, Rusya-Gürcistan Savaşı ile başlayan farklılaşma, Rusya'nın Karadeniz donanmasının modernizasyonunu öngören programının yürürlüğe girmesi ve Kırım'ın işgalini takiben süreci yeniden çatışma boyutuna taşıyacaktır.²⁵

Erdoğan'ın gelişmeler üzerine öncelikle Moskova'yı ziyaret etmesi de Türkiye'nin Batılı müttefiklerince eleştiri konusu yapılmıştır. Türkiye'nin yaklaşımı, müttefiki/parçası olduğu ülkeler/yapılar ile müzakere etmeden, Kafkasya'da ABD ve AB dışında adımlar atmaya çalışmak olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin farklı bir vizyonu olup olmadığı, hatta NATO'dan çıkmayı düşünüp düşünmediği gibi konu başlıklarının gündeme gelişi bu yaklaşımın bir neticesidir. Karadeniz'e giriş yapan ABD gemilerinin engellenmesi, Montrö'nün ihlal edilip edilmediği ve sözleşmenin geleceğinin ne olacağı tartışmaları da bu dönemde yeniden gündeme gelmiştir. Platform önerisi, eleştiriler dikkate alınarak AGİT prensipleri çerçevesinde bölgesel bir yapılanmaya gidilmesi biçiminde şekillendirilmeye çalışılsa da, Türkiye'yi Rusya'ya daha yakın gösteren ve ölü doğan bir proje olarak gündemden kalkmıştır. Platform önerisinin, bu dönemde, Rusya tarafından desteklendiği ve her seviyedeki Rus yetkililerce her ortamda dile getirildiği de belirtilmelidir.

Gelişmelerin Türkiye'nin Azerbaycan ve Ermenistan'la olan ilişkilerine ve bu bağlamda Türk-Rus ilişkilerine etkisi de söz konusudur. Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin çökmesi ve iki ülke arasındaki yıkıcı savaş sonucunda bölgede ortaya çıkan istikrarsızlık, Türkiye'nin KEİ, BTC/BTE boru hatları, BTK demiryolu hattı gibi ekonomik ve siyasi projelerini etkilemiştir. Bu durum, ayrıca yukarıda değinilen, Türkiye'nin Karadeniz merkezli olarak geliştirmeye çalıştığı Karadeniz Görev Gücü, Karadeniz Uyumu gibi bölgesel güvenlik girişimlerini de çöktürmüştür. Yıllarca süren, ince ayrıntılarla uğraşarak adeta tırnakla kuyu kazarcasına şekillendirilen bölgesel projeler, Rusya'nın tek taraflı girişimi neticesinde çökmüştür. Bölgesel aktörlerin bundan sonra Rusya'yı da içine alan bölgesel yapılanma ve ilişkilere yaklaşımları olumsuz olacaktır.

²⁵ ICG, "Russia and Turkey in the Black Sea and the South Caucasus", Europe Report, N°250, 28 June 2018.

²⁶ Mitat Çelikkpala, "Turkish Foreign Policy and Cross-Border Cooperation in the South Caucasus", Ayça Ergun ve Hamlet Isaxanlı (der.), Security and Cross-Border Cooperation in the EU, the Black Sea Region and Southern Caucasus, IOS Press, NATO Science for Peace and Security Series, Cilt 107, 2013, s.119-136.

İlerleyen dönemde bu aktörlerin Türkiye'ye yönelik Batılı ve Rusya'yı dengeleyen aktör şeklindeki değerlendirmeleri de yakınlaşan Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında ortadan kalkmaya başlayacaktır.

Bu türden olumsuz gelişmelere, bölgesel ortaklarının çinkelerine ve Batılı müttefiklerinin eleştirilerine rağmen, Türkiye'nin neden Rusya ile ilişkilerine zarar vermeden süreci yürütmeyi ve daha üst seviyelere taşımayı tercih ettiği sorusunun cevabı, ilişkilerin takip eden dönemdeki seyrini anlayabilmek adına önemlidir. İlk olarak, nükleer enerjiyi de kapsayacak biçimde (o dönemde nükleer enerji alanında Türkiye'ye 7 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye girişi öngörülmekteydi) enerji temelli (özellikle doğalgaz-Mavi Akım) olarak gelişen ve hızla büyüyen ekonomik ve ticari ilişkilerin etkisi belirtilmelidir. Yukarıda da belirtildiği üzere Rusya ile ticaret hacmi 2008 yılında 38 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu göz ardı edilemez bir etkidir. Bu rakama 25-30 milyar dolar seviyesine ulaşan Türkiye'nin Rusya'da yüklendiği müteahhitlik hizmetleri (ki bu rakam o dönemde Türkiye'nin yurtdışında yüklendiği işlerin toplamının yüzde 22'sidir) ile 2008'de sayıları 2,8 milyona ulaşan Rus turistin Türkiye'ye bıraktığı turizm gelirleri de eklenmelidir. Diğer bir faktör, özellikle güney sınır komşularının içerisinde bulunduğu istikrarsız durumun yarattığı olumsuzluklardır. Model ülke olarak gösterilen ve bölgesel güç diye nitelenen Türkiye, son dönemde başta ABD olmak üzere Batılı müttefikleriyle güneyde yaşadığı sorunlara Türkiye'nin çıkarlarıyla orantılı, yapıcı çözümler üretememişti. Bu Türkiye'yi giderek istemediği durumlarla karşı karşıya bırakmaktaydı. Benzer bir durumun kuzey sınırlarında da yaşanması Türkiye'nin arzulamadığı bir durumdu. Türkiye'nin bu dönemde Rusya ile çok boyutlu ilişkilerini geliştirmek dışında, İran ve Azerbaycan'la ikili ya da üçlü bölgesel ilişkiler geliştirmesi, Ermenistan'la diplomatik müzakereleri başlatarak normalleşme yönünde adımlar atmaya başlaması ve Ukrayna ve Gürcistan dâhil olmak üzere yakın çevresinde daha fazla yatırım yaparak bunun devamlılığını sağlamaya çalışması bu anlayışın yansımalarıdır. Kısacası Rusya bu çerçevede, her ne kadar küresel bir huzursuzluk unsuru ve tehdit olarak görülse de Türkiye için bir denge, işbirliği içinde hareket edilerek kontrol edilebilecek bir ortak olarak görülmekteydi. Rusya ile kurulan ikili ilişkilerin Türkiye'ye Batı'dan bağımsız ve bölgesel anlamda etkin bir dış politika aktörü görüntüsü kazandırdığına inanılmaktaydı. Son olarak, ABD'de yaşanan iktidar değişikliği sonrasında yeni Başkan Obama'nın 2009'dan itibaren Rus-

ya'ya yönelik olarak '*reset policy*' adı altında selefinden farklı politikalar izlemeye başlaması da Türkiye'nin elini rahatlatan başka bir faktör olarak kabul edilebilir.

2008 sonrası dönemde uluslararası alanda Rusya'nın değişen imajının etkisi altındaki Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyrine girmeden önce genel bir durum saptaması yapmak gerekir. Bir kere Türk karar alıcılarının zihinlerinde coğrafi konumun önemi ve bundan kaynaklanan tehditlerin çeşitliliği konusunda bir farklılık söz konusu değildir. Fakat bu tehdidin kaynakları ve güvenilir ortakların kimler olduğu konusunda bir takım temel değişikliklerden bahsetmek gerekir. ABD ve Batılı müttefiklerle özellikle Orta Doğu'da yaşananlar konusunda ortaklaşa bir çözüm ve çıkar alanı belirlenmemektedir. Oysa Rusya ile Irak'ın toprak bütünlüğü ve çatışmaların çözülmesi ile Suriye ve İran'la ilişkilerin geliştirilmesi gibi konularda ortak bir anlayış söz konusudur. Ekonomik ve ticari ilişkilerle desteklenen çok boyutlu dış politika yapımı açısından, Rusya artık bir tehdit olmaktan çıkmış, güvenilir ortak olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu, tarihsel açıdan örnekleri çok fazla olmayan kısa/orta vadeli bir algı dönüşümü olmakla birlikte gerçektir ve önemlidir. Her iki aktör arasında bir takım anlaşmazlıklar söz konusu olsa da eski döneme hâkim olan kuşku ve tehdit algısının ortadan kalktığı görülmektedir. Osmanlı döneminin mirası ve erken cumhuriyet döneminin dış politikasını şekillendiren varoluşsal tehdit algısında temel bir dönüşüm yaşanmaktadır. Rusya artık Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden bir unsur olarak görülmemektedir. Bu bağlamda ister imparatorluk isterse federasyon olsun, Rusya'nın Türkiye'nin yakın çevresinde jeopolitik rakip olarak öne çıktığı varsayımıyla şekillendirilen geleneksel dış politika yaklaşımı bir kenara bırakılmıştır. Türkiye'yi yakın çevresiyle çok boyutlu ilişkiler kuran, daha bağımsız bir aktör olarak tanımlayan yeni dış politika anlayışı, Türkiye'de hâkim olan Rusya imajında da bir değişikliğe yol açmış ve Rusya başta Karadeniz ve Kafkasya/Orta Asya'ya yönelik bölge politikalarında ortak çıkarların söz konusu olduğu, birlikte hareket edilebilecek potansiyel ve güvenilebilir bir ortak olarak görülmeye başlanmıştır.²⁷

Yeniden ikili ilişkilerin seyrine dönersek, 2000'lerde öne çıkan ikili ilişkilerde 1920-1930 döneminin olumlu havasını yakalamak vurgusunun, 2010 sonrasında, kalıcı ve istikrarlı kurumsallaşma ile *stratejik işbirliği* kurmaya odaklandığı görülmektedir. Bu, bölgesel ve küresel sıkıntıların ağır etkisi altında, ikili ilişkilerde 1930'ların ötesine geçilmesi, yeni bir

²⁷ Bülent Aras ve Hakan Fidan, "Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination", *New Perspectives on Turkey*, No.40, 2009, s.212.

seviyenin yakalanması hedefinin konulması anlamına gelmektedir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Gürcistan savaşının etkilerinin nispeten yatışmasını takiben Şubat 2009'da gerçekleştirdiği ve 'Devlet Ziyareti' şeklinde nitelenen Moskova ziyareti, ilişkilere hâkim olan işbirliği söyleminin son dönemde yaşanan gelişmelerden etkilenmeden devam ettiğinin gösterilmek istendiği bir ziyarettir. Gül'ün ziyaretinin sadece Moskova ile sınırlı kalmayarak Tataristan'ın başkenti Kazan'ı da kapsamı, Türk-Rus işbirliğinin Avrasya'daki sınırlarının daha da doğuya doğru genişlediğine işaret etmekteydi. Gül'ün Kazan ziyaretinin bir Türk cumhurbaşkanının ilk defa Tataristan'ı ziyaret etmesi bağlamında taşıdığı anlam, rekabet döneminde gidilmesi hayal bile edilmeyen hedef coğrafyaya, işbirliğinin sonucu olarak gidilebileceğini de göstermekteydi. İkili işbirliğinin ekonomik ve ticari alandaki yeni hedefi ise iki ülke arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımına imkân verecek bir düzenlemeye gidilmesi olarak belirlenmişti. İkili ticarete Türk Lirası ve Ruble'nin kullanılması kararı, ticaretin derinleşmesi ve dış faktörlerden etkilenmesinin önüne geçilmesi adına sembolik diyerek gerçekleştirilemeyecek bir gelişmeydi.²⁸

İkili ilişkiler, iki ülke arasında 1920'de kurulan diplomatik ilişkilerin 90. yılı olması nedeniyle özel bir önem atfedilen 2010'da derinleşerek kurumsallaşmıştır. İkili ilişkilerin itekleyici unsuru kabul edilen ticari ilişkilerde hedef, 40 milyar dolara yaklaşan ticaret hacminin 5 yıl içinde 100 milyar dolar seviyesine ulaştırılmasıdır. Petrol/doğalgaz merkezli enerji işbirliğinin nükleer enerjiyi de içerecek biçimde boyutlandırılması dikkati çeken ve üzerinde ısrarla durulan bir noktadır.²⁹ 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi, diğer yandan tek taraflı ve ticari açıdan Türkiye'nin aleyhine bir tabloyu gündeme getirmektedir. Bu ticaretten orantısız şekilde kazanç sağlayan tarafın hep Rusya olması ise, ilişkilerin genel seyrinin Türkiye açısından sorunlu ve tehdit yaratan bir yöne doğru ilerleme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Bu ihtimalin önüne geçilmesi adına atılan bir takım adımlardan bahsedilebilir. Çok boyutlu ikili ilişkilerin nişanesi olarak atılan en somut adım, iki ülke arasında vize uygulamasının kaldırılması kararıdır. İlişkilerde bir tür şemsiye görevi yüklenerek liderleri düzenli biçimde bir araya getirecek olan *Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi*'nin kurulması ise ilişkilerin en üst düzeyde eşgüdümleşmesi ve sorunların hızlı biçimde çözülmesi adına tarafların artık kalıcı ve özel bir kurumsal

yapı oluşturmaları anlamına gelmekteydi. Konsey'in altında, dışişleri bakanları başkanlığında uluslararası konuların görüşüleceği bir *Ortak Stratejik Planlama Grubu*, ekonomik ilişkilerin gözden geçirileceği bir *Karma Ekonomi Komisyonu* ve iki ülke halkları arasındaki etkileşimi güçlendirmeye yönelik sivil toplum temsilcilerinin katılacağı bir *Türk-Rus Toplumsal Forumu* yer almaktadır. İkili ilişkilerde bu türde kapsamlı bir kurumsal yapılanmanın oluşturulması, 2000'lerin başında hayal edilen hedefe ulaşılması ve sorun oluşturabilecek konuların üstesinden hızla gelinebilmesi adına önemlidir.

Kısacası, ikili ilişkilerin toplumsal boyutunun öncelenecek tehdit ve düşmanlık söyleminin kamuoylarının söylem ve gündeminin tamamen dışına çıkartılmasının hedeflendiği yeni bir yaklaşım dikkati çekmektedir. 2007 Türkiye'de Rus Kültür Yılı, 2008 de Rusya'da Türk Kültür Yılı ilan edilmiş; 2010'da, Türkiye-Rusya diplomatik ilişkilerinin 90. Yılı kutlamalarında çok sayıda bilimsel ve kültürel etkinlik düzenlenmişti. Ayrıca Ekim 2010'da radikal hareketlere karşı bir sigorta olarak görülen Türkiye modelini öne çıkartmak söylem ve amacıyla Moskova'da bir Türk Kültür Merkezi açılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Haziran 2010'dan itibaren Rusya'daki 5 İslam üniversitesinin oluşturduğu İslami Eğitim Konseyi ile ortak çalışmalara başlaması da ikili ilişkilerde 1990'larda hayal dahi edilemeyen alanlarda işbirliğine gidilmesi anlamına gelmektedir. Atılan bu adımlar sayesinde, Türk-Rus ilişkilerinin devletten devlete niteliğinin, toplumların entelektüel kapasitelerinin devreye sokulmasıyla, adım adım halktan halka ve bireyden bireye doğru evrilmesi amaçlanmıştır. Bu, ilişkilerde yaşanan değişimin kamuoyunun algı/söylem ve yaklaşımında kökten, kalıcı bir dönüşüme tahvil için atılan adımların bir sonucudur.

Tüm bu olumlu dönüşüm ve gelişmelerin yanı sıra üzerinde özellikle durulması gereken bir son nokta, iki tarafın yetkililerinin karşı karşıya bulunulan sorun başlıklarını hiçbir koşulda kamuoyunun önünde ele almayı tercih etmemeleridir. Yukarıda değinildiği üzere, konuları kompartmanlara ayırarak sorun başlıklarının birbirinden bağımsız biçimde ele alınması ve daha çok başarılarla ve başarı potansiyeline sahip alanlara odaklanması bu yaklaşımın bir sonucudur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Nabucco ve TANAP gibi Rusya'ya alternatif olarak geliştirilen projelerin içinde yer almasının Türk-Rus enerji ilişkilerine ve bölgesel dengelere muhtemel olumsuz etkileri, muhalif Çeçen unsurlara yönelik olarak Türkiye'de yapılan suikastların içeri-

²⁸ Vügar İmanov, "Türkiye'nin Rusya Politikası 2011", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul (Der.), Türk Dış Politikası Yıllığı 2011, SETA Yay, Ankara, 2012, s.457-496.

²⁹ Ibid., s.465.

deki yansımaları ya da Kırım ve Karadeniz ile Ortadoğu'nun genelinde yaşanan gelişmeler karşısında iki tarafın tamamen farklılaşmaya başlayan yaklaşım ve uygulamalarının Türk-Rus ikili ilişkilerine ne şekilde yansıtacağı gibi konuların yüksek sesle gündeme getirilmediği görülmektedir. Bu gelişmeler, 2010'lu yılların hemen başından itibaren, Türk-Rus ikili ilişkilerinin doğal sınırlarına ulaşıp ulaşmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Ancak Türkiye'nin Batılı müttefikleri ile ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmelerin de etkisiyle, liderler ve siyasi aktörler bu sorunları görmezden gelmiştir. Fakat bu görmezden gelme yaklaşımının daha fazla sürdürülemeyeceği, Arap Baharı çerçevesinde ilk önce Libya'da yaşananlar ve

sonrasında da özellikle Suriye'deki gelişmeler neticesinde anlaşıldı. Olayların gelişim hızı ve Türkiye ile Rusya'nın farklılaşan tavır ve çıkarları 2012'den itibaren süreci zorlamaya başladı. Rusya'nın Kırım'ı ilhaki kuzeyde hala canlandırılabilirliğine inanılan Karadeniz'de işbirliği ihtimalini tamamen ortadan kaldırdı. Rusya, Batılı aktörlerin baskısı altında kendi çıkarları ve öncelikleri peşinde ve neredeyse Türkiye'nin dört bir tarafında etkinlik kuran bölgesel hegemon rolüne yeniden döndü. İki tarafın çıkar ve bakış açılarındaki farklılıklar da Suriye'de yaşanan gelişmeler neticesinde artık görmezden gelinen konular olmaktan çıktı.

İşbirliğinin Sınırları: Kırım'dan Suriye'ye Yaşanan Gelişmeler

Rusya ile Batılı aktörler arasındaki gerginlik, özellikle Ukrayna bağlamında Rusya'nın yarattığı tehdidin Avrupa Atlantik güvenlik şemsiyesini doğrudan etkilemesi nedeniyle yeni bir safhaya sıçradı. Buna Arap Baharı sonrası Orta Doğu'daki düzenin ne olacağına dair tartışmaların da eklenmesi karşımıza daha karmaşık bir uluslararası ortam çıkardı. Bu gelişmelerin yansımaları 2012'den itibaren, hızla ve artan bir biçimde, Türk-Rus ikili ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerini gösterdi. Daha Kırım'ın işgali öncesinde, ikili ilişkilerin gündeminin önceki döneme kıyasla daha fazla emek isteyen Karadeniz'de dengelerin değişmesi, Arap Baharı ile Libya ve Suriye'de yaşananlara odaklı güvenlik konularına sıkıştığı görülmektedir. İlerleme ya da olumlu bir takım değerlendirmelerin yapılabilmesi için, her iki tarafın da daha fazla çaba göstermesini gerektiren kırılmalı bir düzleme artık ulaşılmıştı. Farklı bir söylemle, tarafları, çok boyutlu ilişkileri devam ettirebilme adına, farklılaşan ulusal çıkarlar ve güvenlik tehditleri bağlamında daha zorlu bir sürecin beklediği görüldü. Rusya'nın yakın çevresine yönelik olarak izlemeye başladığı agresif bölgesel ve küresel politikalar ile Türkiye'nin 'komşularla sıfır sorun' ya da 'değerli yalnızlık' gibi yaklaşımlarının, daha önce iddia edildiği gibi tarafları benzer vizyon ve çıkarlar etrafında bir araya getiremediği gerçeği ortaya çıktı. 2012-2015 dönemi, enerji alanındaki işbirliği, havalı isimlere sahip üst kurumların varlığı ve liderlerin sıklaşan görüşmelerine rağmen Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkilerin sınırlarının görülmeye başlandığı bir döneme işaret etmektedir. Bu dönemde, her iki tarafın da bahsi geçen konularda Batılı

aktörlerle de farklılaşan yaklaşımlara sahip olmaları nedeniyle karşımıza önceki dönemlerden daha karmaşık bir ilişkiler ağı çıkmaktadır.

Ukrayna ile neredeyse 10 yıldır yaşanan gerginlik ve takiben Kırım'ın ilhaki, Türkiye ile Rusya arasında bölgesel sorunlara ve bunların çözümlerine bakışta temel farklılıklar olduğunu açıkça ortaya koydu. Özellikle Kırım'ın ilhaki sonrasında Türkiye, Rusya'nın yaptırdığı referandumun yasadışı olduğunu ve ilhakin kabul edilemeyeceğini vurgulayarak Batılı müttefiklerle birlikte hareket etmeye başladı.³⁰ Bu dönemde Türkiye, AB ve ABD tarafından Rusya'ya yönelik olarak uygulamaya konulan yaptırımlara ekonomik gerekçelerle katılmadı. Fakat genel siyasi söylemi Batılı bir NATO üyesinin söylem ve tutumudur. Bu tutum, liderlerce daha önceki dönemde bölgesel konuların çözümü konusunda benzer yaklaşımlara sahip olduğu belirtilen iki aktörün aslında hiç de benzer bir tutuma sahip olmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir.³¹

Burada ikili ilişkilerde sorun haline dönüşen ilk başlık önceki dönemin örnek işbirliği alanı diye görülen Karadeniz'dir. Karadeniz işbirliğinin, 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'na kadar Türkiye'nin öncülüğünde ve liderliğinde, Rusya başta olmak üzere tüm kıyıdaşların katılımı ve işbirliğiyle 'bölgesel sahiplik' söylemi altında bir güvenlik ve ticaret işbirliği alanı olarak tasarlanmaya çalışıldığına yukarıda değinilmişti. Süreç 2008'den itibaren karmaşıklaşmış, başta NATO üyesi kıyıdaşlar olmak üzere Ukrayna ve Gürcistan'ın Karadeniz

³⁰ Bu konuda, T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan ve işgalin yıldönümünde yinelenen açıklamalara bakılabilir. Örnek olarak bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Güncel Açıklamalar, "No: 75, 16 Mart 2018, Kırım'ın gayrimeşru ilhakinin dördüncü yıldönümü hk.", http://www.mfa.gov.tr/no_75-kirimin-gayrimesru-ilhakinin-dorduncu-yildonumu-hk.tr.mfa.

³¹ İkili bölgesel işbirliğine yönelik yaklaşımların farklı bir değerlendirme için bkz. Seçkin Köstem, "Different Paths to regional Hegemony: National Identity Contestation and Foreign Economic Strategy in Russia and Turkey", *Review of International Political Economy*, DOI: 10.1080/09692290.2018.1511450.

güvenliği perspektifleri Rusya tehdidine ve Batı desteğine odaklı yeni bir mekanizmanın kurulması ihtiyacını doğurmuştur. Bölgedeki en eski NATO üyesi Türkiye, bu aşamada, zorlu bir tercih ve politika yapım süreci ile karşı karşıya kalmıştır.³² Rusya'nın kendi güvenliğini artırmaya odaklı yaklaşım değişikliğinin ilk işareti Karadeniz donanmasını Akdeniz dâhil olmak üzere açık denizlerde seyredebilecek üstün bir deniz gücüne dönüştürmeyi öngören 2014 modernizasyon programıdır. Bu plan çerçevesinde 2 milyar doları aşan bir harcama ile 2020'ye kadar üstün bir Karadeniz deniz gücü oluşturulması planlanmaktaydı. Bu planın bitim tarihi olan 2020'de Karadeniz donanmasının farklı boyut ve donanma sahip 30 gemiden oluşması hedeflenmişti. Bu program sayesinde, Kırım'ın ilhak edildiği tarihte Rus Karadeniz donanmasının sadece Karadeniz'de değil aynı zamanda Akdeniz'de etkinlik gösterebilecek bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde sahip olduğu Karadeniz hâkimiyetinin ortadan kalkmış olmasının yanı sıra Rusya'nın Montrö Anlaşmasının devamlılığı ve Türkiye'nin deniz güvenliği açısından bir tehdide dönüşmesi anlamına gelmekteydi. Denkleme bir de Rusya'nın NATO'ya karşı kurduğu ve Türkiye'yi nerdeyse çevreleyen, Karadeniz ile Hazar denizini birbirine bağlayan ve düşman olarak nitelenen unsurların bu alana girmesini engellemeyi amaçlayan 'erişimi engelleme ve bölgeden men etme' (A2/AD) kapasitesi eklendiğinde ikili arasındaki güvenlik odaklı işbirliğinin 2000'li yılların başında hayal edilenden farklı bir yöne doğru değiştiği açıkça görülmektedir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın NATO'nun Varşova Zirvesi öncesinde yaptığı, NATO'nun Karadeniz'de görünmemesi "Karadeniz'i adeta Rus gölü olarak gösteriyor" açıklaması konunun Türk karar alıcıları tarafından da farklı değerlendirilmeye başlandığına işaret etmektedir.³³ Türk tarafı, dengeleri önemsemekle birlikte NATO üyesi olduğunu adeta yeniden hatırlamış ve en azından Karadeniz'deki dengelerde Rusya'yı karşıt tarafta yeniden konumlandırmıştır. Sonuçta gelişmeler neticesinde Karadeniz'de güvenlik alanında tüm kıyıdaşları kapsayan, Türkiye ve Rusya'nın liderlik ettiği bölgesel işbirliğinin kapıları neredeyse tamamen kapanmıştır.

İkilinin giderek birbirinden daha uzaklaştığına işaret eden bir diğer gelişme Arap Baharı'dır. Erdoğan yönetiminin yeni bir bölgesel vizyon ve İslam dünyasında liderlik imkânı adına memnuniyetle karşıladığı Arap Baharı hareketleri, Rusya tarafından huzur ve istikrarın bozulmasına yol açan, ABD destekli girişimler olarak kabul edilmiştir. İki tarafın beklenti ve çıkarlarının temelden farklılaştığını gösteren gelişme olarak öne çıkıveren konu başlığı ise Suriye'dir.

Suriye konusunda Ankara, Şam'da rejim değişikliğini hedefleyen ve sınırları boyunca uzanan geniş sahada rejim karşıtı muhalefete açık destek verilmesini öngören aktif bir politika izlerken Rusya'nın tavrı, Esad rejimini doğrudan destekleyerek Batılı ülkelerin yönlendirdiği politikalar neticesinde yeni bir Libya olayı yaşanmasına izin verilmemesine odaklıdır. Nitekim Rusya'nın Libya'da 2011'de yaşananları, Rusya'nın küresel rolünün göz ardı edilerek Arap dünyasındaki saygınlığına bir darbe vurulması olarak gördüğü açıktır. Bu nedenle de Orta Doğu'daki gerçek ağırlığının hem bölgesel aktörler hem de Batılı küresel güçlerce kabulü için Soğuk Savaş döneminden beri müttefiki olan Suriye'de aktif bir politika izlemeye başlamıştır.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin Suriye nedeniyle zorlu bir döneme gireceğinin ilk sinyalleri aslında Haziran 2015'de ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin Suriye'ye müdahale edeceğine ilişkin haberlerin yoğunlaşması ile Rusya'nın Suriye'ye doğrudan askeri müdahaleye karar vermesi aynı zaman dilimine denk gelmektedir.³⁴ Rus Hava Kuvvetlerinin, *Hmeymim* üssüne dönüştürülen *Basil El Esad* Havaalanı'nda yığınağa başladığına ilişkin haberlerin Eylül 2015'te uluslararası basında yer almasıyla birlikte süreç, dönülmesi zor bir yola girmişti bile.³⁵ Türkiye'nin, DAESH karşıtı koalisyona İncirlik'i açması sonrasında, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu arasında Soçi'de 17 Eylül 2015'te yapılan görüşme ertesinde Lavrov'un yaptığı açıklamalar; Türkiye'nin DAESH karşıtı koalisyonundan Rusya'nın duyduğu rahatsızlığa işaret ederken iki ülke arasındaki siyasi farklılığın daha da derinleştiğini göstermektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, restore edilen 111 yıllık Moskova Merkez Camii'nin

³² Mitat Çelikkpala ve Emre Erşen, "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?", *Perceptions*, Summer 2018, Cilt XXIII, No.2, s.72-92.

³³ "NATO liderlerinin Varşova gündemi Karadeniz ve terör", *Habertürk*, 7 Temmuz 2016, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1263563-nato-liderlerinin-varsova-gundemi-karadeniz-ve-teror>.

³⁴ Gencer Özcan, "Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye", Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (der.), *Kuşku ile Komşuluk, Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, İstanbul, İletişim, 2017, s.269-288; Aslı Aydıntaşbaş, "With Friends Like These: Turkey, Russia, and the End of an Unlikely Alliance", *ECFR Policy Brief*, Haziran 2016.

³⁵ Rob Crilly, "Russia is Building Military Base in Syria", *Daily Telegraph*, 5 Eylül 2015.

açılışını yapmak üzere 23 Eylül'de gerçekleştirdiği Moskova ziyareti sırasında, konuyla ilgili olarak, Tolstoy'un "Hayatta en önemli uğraş iyiliktir." sözünü alıntıylaarak söylediği; "Tolstoy başka bir hikâyesinde art niyetle yakılan ateşin o evle birlikte tüm köyü yakabileceğini söylüyor. Bölgemizdeki gelişmelere de bu açıdan bakmalıyız. Ortadoğu'da yanan ateşi, iyilikle, adaletle, vicdanla söndürmeye çalışmalıyız. İşte biz bunun için sınırlarımıza gelen 2 milyon mağduru hiç tereddüt etmeden kabul ettik. İşte bu yüzden bu insanlara, elimizden gelen yardımı yapıyoruz."³⁶ sözleri aslında Putin'den Türkiye'nin önceliklerini dikkate almasını beklediğini ifade etmekteydi. Bu değerlendirme, aynı zamanda, tarafların uzunca bir süreden beri ilk defa ikili ilişkileri gözetererek herhangi bir sorunlu konu başlığını en azından kamuoyunun önünde tartışmama yaklaşımlarının da sonuna varıldığına işaret etmektedir.

Eylül 2015'te Suriye'de konuşlanan Rus savaş uçakları Ekim ayının hemen başından itibaren, Türkiye'nin bir Türk savaş uçağının Suriye hava kuvvetlerince düşürülmesi sonrasında 2012'de ilan ettiği angajman kurallarını, özellikle Hatay dolaylarında ihlal etmeye başladılar. Rusya'nın hava operasyonlarının başta Türkmenler olmak üzere Türkiye'nin açıkça desteklediği grupları hedef almaya başlaması ise ikili ilişkilerin gündemini hızlı bir biçimde dönüştürdü. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Ekim ayının hemen başında yaptığı şu açıklama, ikili ilişkilerin seyrinde sert bir dönüşüm yaşanacağına açıkça işaret etmekteydi: "Rusya'nın Suriye'deki operasyonlarının Türkiye açısından kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Bu durum Rusya'yı bölgede zamanla yalnızlığa götürür. Türkiye'ye rağmen attığı bu adımlar bizi üzmemekte ve tedirgin etmektedir. Rusya'nın Suriye ile bir sınırı yok. Rusya burada neyi gerçekleştirme gayreti içinde. Suriye'de rejim böyle bir talepte bulundu diye gerçekleştiriyor. Her rejim istedi diye böyle bir operasyon yapma zorunluluğu yok."³⁷

Erdoğan'ın takip eden günlerde eleştiri tonunu bir derece daha artırdığı görülmektedir:

"Suriye krizi, savaşın sona ermesi, Esed'in artık burayı bırakıp gitmesi noktasında hassasiyeti olanlar var, olmayanlar var. 350 bin insanın ölümüne neden olan bir devlet

terörü estiren bir kişi şu anda Suriye'nin başındadır ama bunu korumaya çalışanlar var. İran bunlardan bir tanesidir. Rusya bunlardan bir tanesidir. Bunu korumaya çalışanlar işte şu anda Rusya'nın Suriye'de yaptığı ve orada kendine ait bir üs hazırlama gayreti ve bunun yanında bizim sınırlarımızı ihlal etme olayı. Bu tabii NATO'nun da dün biliyorsunuz bu konuyla ilgili sert bir ultimatomuyla karşılık bulmuştur. Buna tabii bizim sabretmemiz mümkün değil. Nitekim dün bu konuyla ilgili evvelsi gün de ne yazık ki arzu etmediğimiz bazı adımlar atılma durumdadır. Bunu kabullenmek özellikle Türkiye'ye yakışmayacağı gibi NATO'nun da kendi prensiplerinin tamamen dışındadır ve dolayısıyla da buna karşı tavrını NATO almıştır ve bundan sonra da alacağına kesinlikle inanıyorum. Çünkü Türkiye'ye yapılan saldırı NATO'ya yapılmış saldırdır, bunun bilinmesi lazım. Bu konuyla ilgili olarak Rusya ile olan ilişkilerimiz malumdur ama Rusya, Türkiye gibi eğer bu konuda birçok işbirliği yapmış dostunu da kaybederse çok şeyi de kaybeder, bunu da bilmesi lazım."³⁸

Erdoğan'ın bu uyarısına rağmen Rus uçaklarının ihlallerini artırması sonrasında NATO'ya üye ülkelerin savunma bakanları Türkiye'nin talebiyle 8 Ekim'de Rusya'nın Suriye'deki hava saldırılarını görüşmek üzere Brüksel'de bir araya geldiler. Toplantıyı takiben NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in ittifakın Türkiye'yi korumaya ve gerekirse Türkiye'ye asker göndermeye hazır olduğunu söylemesi ve NATO'nun Türkiye'yle dayanışma içinde olduğunu söylemesi Türk tarafında bir rahatlama yaratmıştır. Gelişmeler, hayati çıkarlar söz konusu olduğunda, Türkiye'nin yeniden tehdit olarak görülmeye başlanan Rusya ve İran'a karşı Batılı müttefikleriyle geleneksel ittifak ilişkilerini öncelediğine işaret etmektedir. Nitekim Brüksel dönüşü gazetecilerin gündeme ilişkin sorularını yanıtlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya'nın ihlallerle ilgili açıklamalarının ciddiyetle bağdaşmadığını belirterek, "Putin'le görüşecek misiniz?" sorusuna "Yaşananlardan dolayı elbette kırınglık içindeyiz. Bu şartlarda aramamın bir anlamı yok." şeklinde cevap vermesi ikili ilişkilerde yeni bir aşamaya geçildiğinin göstergesidir.³⁹

³⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile birlikte Moskova Merkez Camii'nin açılışını yaptı", Hürriyet, 23 Eylül 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-putin-ile-birlikte-moskova-merkez-camiinin-acilisini-yapti-30146277>.

³⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rusya Açıklaması", ntv.com.tr, 4 Ekim 2015, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-rusya-aciklamasi,mUYtZDD3EK574l6kpw1A>.

³⁸ "Rusya Türkiye'yi kaybederse çok şey kaybeder", TRTHaber, 6 Ekim 2015, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/rusya-turkiyeyi-kaybederse-cok-sey-kaybeder-207330.html>.

³⁹ "NATO'dan Rusya'ya mesaj: Türkiye'yi savunmaya hazırız", BBC News Türkçe, 8 Ekim 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151008_nato_turkiye.

Bu değerlendirmelerden alınması gereken en önemli mesaj, Suriye’de yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye’nin Rusya ile ilişkilerini askıya almayı dahi göze almış olduğudur. Türkiye bu süreçte Suriye konusunda NATO üyesi kimliğini öne çıkartarak yüzünü bu yöne dönmüş, Rusya’dan uzaklaşmaya başlamıştır. Kasım ayı başından itibaren, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yanı sıra Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun da gündemini meşgul eden ana konu başlığı Suriye ve Rusya’nın Suriye’deki varlığıdır. Her iki ismin de konuşmalarında ısrarla Türkiye’nin Suriye’deki öncelikleri çerçevesinde, özellikle angajman kurallarına vurgu yaparak Rusya’ya yönelik uyarılarda buldukları görülmektedir.

Kasım ayında Antalya’da yapılan G-20 Zirvesinde Türkiye’nin özellikle Suriye’de güvenli bir bölge oluşturmak konusu başta olmak üzere beklenti ve çıkarları konusunda, Batılı müttefikleri de dâhil konuyla ilgili hiçbir ülkeyi ikna edemediği görülmektedir. DAEŞ’in Paris’te gerçekleştirdiği saldırıların etkisi altında geçen bu zirve sonrasında, Rusya’nın Halep-Lazkiye bölgesine, özellikle de Türkmen Dağı’na yönelik artan bombardımanları, ikili ilişkilerin artık pamuk ipliğine bağlı olduğunu açıkça göstermekteydi. Türkmen muhalif unsurlara yönelik bu bombardımanların Türk medyasında ana habere dönüştüğü ve Erdoğan’ın da defaten Rusya’yı bombardımanları durdurmaya çağırdığı görülmektedir. Gelişmeler üzerine Rus Büyükelçi Andrei Karlov’un 19 Kasım’da uzun bir aradan sonra ilk defa dışişleri bakanlığına çağrılarak Rus uçaklarının bir NATO üyesi ülkesinin hava sahasını ihlalinin yaratacağı sonuçlar hakkında uyarılması, ikili ilişkiler açısından zorlu bir aşamaya geçileceğinin son işareti olarak kabul edilebilir.

Hızla tırmanan bu gerginliğin zirvesi, Türkiye’nin Hatay ili güneyinde Türk hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağının Türk Hava Kuvvetlerine ait bir F-16 savaş uçağı tarafından 24 Kasım 2015’te vurularak düşürülmesidir. Bu gelişme, Türk-Rus ikili ilişkilerinin son 15 yılına hâkim olan işbirliği havasının sonunu getirdi. Uçak düşürme olayı sonrasında geçen ve ikili ilişkilerin ‘Korkunç Yılı’ ya da ‘*annus horribilis*’ olarak isimlendirilen yaklaşık 9 aylık süre, ikili ilişkilerin aslında ne kadar hassas olduğuna ve dış gelişmelerden ne kadar kolay etkilendiğine işaret etmektedir.

Uçak düşürülmesi olayı, Rusya açısından 1953’ten 2015’e

kadar geçen uzun sayılabilecek bir zaman aralığının ardından yaşanan bir ilk olması açısından önemlidir. Hele ki olayın son dönemde ‘yakın dost’ olarak kabul edilen bir NATO üyesi ülke konumundaki Türkiye ile yaşanmış olmasının yarattığı hayal kırıklığı büyüktür. Vladimir Putin’in, “teröristlerin işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık. Öyle anlaşılıyor ki Allah Türkiye’yi yöneten kadroyu bilgelik ve sağduyudan yoksun bırakarak cezalandırmaya karar vermiş.” sözleri ikili ilişkilere son dönemde hâkim olan olumlu havanın sonunu getirmiştir.⁴⁰ Türkiye’nin, gelişmeleri değerlendirmek üzere 24 Kasım’da NATO’ya yaptığı başvuru karşısında Putin’in verdiği tepki ise konunun gündemi meşgul edeceğinin işaretidir: “Bugünkü trajik olayın, Rusya-Türkiye ilişkileri üzerinde ciddi sonuçları olacak.”⁴¹

Bu aşamada uçak düşürme olayı sonrasında yaşananları değerlendirmeden hemen önce cevaplanması gereken soru, tarafların neden özellikle 2010 sonrasında kurulan resmi kanalları etkin biçimde kullanmadıkları ve neden diplomatik çözüm/süreç yerine gerginliğin tırmandırılmasına dayalı saldırgan politikaları tercih ettikleridir. Daha önceki dönemde sıklıkla bir araya gelen liderler, siyasi açıdan zorlu olduğunu düşündükleri konu başlıklarını göz ardı etme, öteleme ve zamana yayma, işbirliğini öne çıkartan konu başlıklarına odaklanma eğilimindeyken bu sefer neden olayları tırmandırmayı seçmişlerdi. Bu türden soruların cevabı, bu çalışmada açıklanmaya çalışılan Türk-Rus ikili ilişkilerinin doğası ile ilintilidir. Konuları kompartımanlara ayırarak birbirleriyle ilişkilendirmeden ilerleme, sorunlu başlıkları geçiştirme alışkanlığı her iki tarafın ‘hayati çıkar’ olarak gördükleri bir konuda daha önceki alışkanlıklarının etkisi altında süreci etkin bir biçimde yürütmelerinin önüne geçmiştir. Tarafların gelişmelerin bu noktaya geleceğini düşünmedikleri de ileri sürülebilir. Fakat diğer yandan, Erdoğan ve Davutoğlu’nun Ekim ayından itibaren verdikleri mesajlar gelişmelerin taraflar arasında istenmeyen bir durumu yaratacağını hissettirmekteydi. Ankara ve Moskova’nın, jeopolitik öncelikler çerçevesinde uzlaşmayla geçen neredeyse 10 yıllık bir dönemin bu kadar hızla çatışmaya dönüşeceğini hesaplayamadıkları ve karşılıklı olarak birbirlerinin esnekliklerini doğru biçimde anlayıp değerlendiremedikleri de ileri sürülebilir. Nihayetinde jeopolitik gerçekler ve hayati çıkarlar, ticari ve ekonomik öncelikleri aşan bir biçimde ve hızla ağırlığını hissettirmiştir. Bu noktada olayların neden bu noktaya geldiği sorusu, Türkiye açısından ge-

⁴⁰ Putin to Turkey: Expect more sanctions for jet shoot-down”, Reuters, 3 Aralık 2015, <https://www.reuters.com/article/us-russia-putin/putin-to-turkey-expect-more-sanctions-for-jet-shoot-down-idUSKBN0TM0YF20151203>.

⁴¹ “Putin sırtımızdan bıçaklandık”, NTV, 24 Kasım 2015.

lişmelerin seyrine etki eden bir seri iç ve dış faktör ışığında ele alınabilir. Bu faktörler, Rusya'nın da Türkiye'de yaşananları ve bunların özelde Suriye'deki gelişmelere, genelde de Türk-Rus ikili ilişkilerine nasıl etki edeceğini doğru okuyamamasına bağlı olarak, uçak düşürme olayının yaşanmasının nedenlerini anlamaya yardımcı olacaktır.

Suriye'ye odaklı gerginliğin uçak düşürme olayıyla zirve yaptığı dönem, Türkiye'de yaşanan iç siyasal sorunların ülkenin istikrarını ağır biçimde etkilediği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Erdoğan'ın Orta Doğu'da başından itibaren desteklediği Arap Baharı benzeri protestoların 2013'te Gezi Protestoları adı altında tüm Türkiye'yi etkisi altına alması, iktidar çevrelerinde bu hareketlerin ardında Batılı ülkelerin parmağının aranmasına neden oldu. Mısır'da gerçekleşen darbe sonrasında yaşanan gelişmeler, Erdoğan yönetiminin hassasiyetlerini yükseltirken iç siyasi ortamı daha da gerginleştirdi. Türkiye'nin neredeyse eş zamanlı bir biçimde gelişen Ukrayna'daki Meydan Hareketine kararsız bakışını da bu gelişmeler etkilemiştir.

Erdoğan, bu ağır siyasi atmosferin altında, 2013'teki yolsuzluk soruşturmaları ve yerel seçimlerin yarattığı istikrarsızlığı gidereceğini düşünerek girdiği 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yaklaşık yüzde 52'sini alarak seçildi. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında karşı karşıya kalınan siyasal ortam ülkeyi 2015'te 7 Haziran ve 1 Kasım'da olmak üzere peş peşe iki genel seçim yapmaya zorladı. 7 Haziran seçimlerinden AK Parti'nin tek başına iktidarı elde edecek çoğunlukla çıkamaması ve 'Türkiye partisi' olma iddiasındaki HDP'nin siyasi bir aktör olarak yükselişi iç politik dengelerin temelden değişime uğradığı bir siyasi zemin yarattı. Bu ara dönem, PKK'nın Temmuz 2015'te 'hendek ve barikat savaşı' adı altında terör faaliyetini yeniden başlatma kararı sonrasında Kürt sorununa ılımlı ve yapıcı çözüm bulunması bağlamında yürütülen 'Kürt Açılımı' sürecinin de sonuna işaret etmektedir. Bu gelişmeler neticesinde TSK'nın Sur, Silopi ve Cizre başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu'nun tamamında PKK'ya karşı giriştiği sert mücadele, Kürt meselesini yeniden militarize hale getirerek hızla Suriye ile de ilintilendirdi. Türkiye açısından terörle mücadelenin cep-

hesi genişledi ve Suriye'deki gelişmeler bir anda Türkiye'nin iç meselesine dönüştü. Müttefiklerinden PYD/YPG'nin DAESH gibi bir terör örgütü olarak kabul edilmesini ve Suriye'deki mücadelenin de bu anlayışla yürütülmesini bekleyen Türkiye'nin gerek ABD gerekse Rusya'dan istediği desteği alamaması, Suriye'de kara ve hava operasyonları yapamaması Türk karar alıcıları gergin bir psikolojiye itti. Türkiye'deki milliyetçi ve muhafazakâr çevrelere hâkim olan, dış güçlerin Türkiye'yi bölmeyi amaçladıkları argümanı da bu dönemde canlanarak kamuoyunu etkisi altına aldı. Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına odaklı 'Sevr Sendromu' tartışmaları yeniden gündeme geldi. Bu şekilde, iç gelişmelerle dış faktörlerin birleştiği ve birbirlerini besledikleri bir ortamın oluştuğu görülmektedir.

Mısır ve Suriye'de yaşananlar karşısında Türkiye'nin çıkar ve beklentilerine karşı takınılan uluslararası tavra ek olarak Rusya'nın da bu konuya yönelik ilgisizliği/kayıtsızlığı Erdoğan'ın başdanişmanı İbrahim Kalın'ın 'Değerli Yalnızlık' söylemini ortaya attığı döneme denk gelmektedir.⁴² Bu çıkış o dönemde Türk karar alıcılara hâkim olan psikolojinin anlaşılması adına önemlidir. Rusya'nın tavrı Türkiye'nin Esad'ın gitmesi üzerine kurulu dış politikasının ve PKK ile mücadele bağlamında güvenlik politikalarının tıkanması anlamına gelmekteydi. Rusya'nın yaklaşımı nedeniyle, Esad rejiminin beklediği gibi kısa sürede gitmeyeceğinin anlaşılması, Türkiye'nin Suriye politikasını neredeyse tek başına PYD/YPG ile mücadeleye indirgemesi sonucunu getirdi. Bu mücadele ise Rusya'nın yürüttüğü bombardımanlar nedeniyle aksamaktaydı. Zira Rusya Türkiye'nin yaptığı yatırımları ve zorlukla eğittiği muhalif unsurları yok etmekteydi. Uçak düşürülme olayı bu bağlamda durumun artık Türkiye açısından kabul edilebilir olmaktan çıktığı bir ana denk gelmektedir.

Rusya'nın da Türkiye'de yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmelerin ikili ilişkilere etkisini gerçekçi bir biçimde okuyamadığı ileri sürülebilir. Diğer yandan Rusya'nın küresel çıkarlarını Türkiye ile ikili ilişkilerden daha öncelikli olarak gördüğü, gelişmelerin Rusya tarafından Türkiye'ye yönelik bir tür yatıştırma girişimiyle çözülebileceğinin düşünüldüğü de varsayılabilir.

⁴² "Turkey not 'lonely' but dares to do so for its values and principles, says PM adviser," Hürriyet, August 26, 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-not-lonely-but-dares-to-do-so-for-its-values-and-principles-says-pm-adviser--53244>.

İlişkilerde Buzul Çağı

24 Kasım 2015 ile Erdoğan'ın St. Petersburg ziyaretinin gerçekleştiği 9 Ağustos 2016 arasında yaşananlar değerlendirildiğinde, Rusya'nın, özellikle de kişisel olarak Putin'in, Türkiye'yi yalnızlaştırarak baskı altına almaya çalıştığı görülmektedir. Rusya'nın hızlı ve etkili tepkisi Türkiye'ye yönelik olarak Kırım'ın ilhakı sonrasında AB'nin yürürlüğe soktuğu Rusya yaptırımlarına benzer yaptırımların yürürlüğe sokulmasıdır. Rusya 6 maddelik yaptırımları Ocak 2016'dan itibaren uygulamaya başladı. Bu yaptırımlar Türkiye'nin ekonomik ve ticari çıkarlarına zarar verecek başlıklar olarak belirlenmişti. Bunların arasında, merkezi Türkiye'de bulunan ve hukuki olarak Rusya'ya bağlı olan firmaların Rusya'da güvenliği ilgilendiren alanlarda faaliyet yürütmesinin yasaklanması; Türk vatandaşlarının, Rusya'da işe alınmasının yasaklanması; Türkiye'de üretilmiş belirli ürünlerin Rusya'ya girişinin yasaklanması; Rusya'ya taşımacılık yapan araçların sıkı kontrol ve denetim altına alınması; iki ülke arasında tarifeli uçuşlar dışındaki *charter* seferlerinin tamamının askıya alınması; Rusya tur operatörlerinden Türkiye'ye tur satmaktan kaçınmalarının istenmesi ve vizesiz seyahat uygulamasının askıya alınması dikkat çekmektedir.

Türkiye'de, genel olarak, Rusya'nın uygulamaya koyduğu yaptırımların özellikle gıda ürünleri ihracatı ve turizm alanındaki etkileri üzerinde durulmuştur. Bunlar sonuçları itibarıyla gerçekten etkilidir. Fakat Türkiye'de akılları en fazla meşgul eden soru Türkiye'nin Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılığını, Rusya'nın bir tür 'diplomatik kart' ya da 'silah' olarak kullanıp kullanmayacağıydı. Özellikle kış aylarının yaklaşması ve Türkiye'nin, elektrik üretiminde Rus doğalgazına olan bağımlılığın ilk akla gelen konuydu. Temel çekince, Rusya'nın daha önce Gürcistan ve Ukrayna'ya yönelik olarak izlediği yaklaşıma benzer bir yaklaşımı izleyip izlemeyeceğine ilişkindir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, bu türde bir soruya yönelik olarak verdiği şu cevap, bir takım çekincelerin söz konusu olduğuna işaret etmektedir: "Biz hayat boyu doğalgazla yaşadık biliyorsunuz, doğalgazla tanışalı ne kadar zaman olduğu belli. Bu millet çileye alışık bir millettir. Kaldı ki Rus doğalgazı olmazsa biz yandık bittik diye bir durum yok. Rusya dışında birçok ülkeden doğalgaz aldığımızı zaten dile getirdim."⁴³

Konunun iki ülke tarafından kamuoyuna biraz da popülist

biçimde taşınmasının en dikkat çeken yönlerinden biri, özellikle görsel medyanın, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde halka sorular sorarak halkın nabzını ölçmeye ve bu çerçevede bir algı yaratmaya çalıştığı kısa programlardır. Erzurum'da halka sorulan "Eğer Putin gazı keser ise ne yaparsınız?" yönündeki soruya verilen "O (Putin) özür dilesin biz gerekirse tezek yakarız!" cevabı meselenin kamuoyu tarafından gerçekçi bir biçimde anlaşılmadığına işaret etmektedir. Kamuoyu dışında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun da konuya, "Rusya'nın yaptırımlarını beklenmedik afet gibi değerlendirin." biçiminde yaklaşması ve devamında yaptığı değerlendirmeler konunun, karar alıcılar seviyesinde de derinlemesine irdelenmediği ve olumsuz bir takım gelişmelerin yaşanması ihtimalinin dışlanmadığı izlenimi yaratmaktadır:

"Biz şu bölgede DAES'e karşı operasyon yapacağız. Koordine edelim denseydi bu olay yaşanmayabilirdi. Bilsedydik. Onlar da zaten daha dikkatli olurlardı. Telafi edici tedbirlere öncelik vereceğiz. Zarar gören ithalatçılarımızın, turizmcilerimizin ve Türk ekonomisinin bundan etkilenmemesi için neler yapacağımızı, kısa vadede alacağımız tedbirleri yakında kamuoyu ile paylaşacağım. Rusya gümrüklerinde bekleyen yaş meyve ve sebzelerimizi bozulmasını engelleyecek şekilde geri çekeceğiz. Türk, Rus ilişkileri de kolay kopacak ilişkiler değil karşılıklı ihtiyaç halinde olduğumuz ilişkilerdir. Enerjide... En kötü ihtimalle de hazırlıklı olmamız lazım. Erzurumlu birisi, 'Tezek yakarız ama sınırlarımızı çiğnetmeyiz gibi' bir açıklama yapıyor. Tabi ben böyle bir şeyi teklif ediyordum değilim."⁴⁴

Konuya Türkiye açısından bakıldığında, Rusya'ya yönelik geleneksel güvensizliğe rağmen ikili ilişkilerde, özellikle enerji alanındaki işbirliğinde bu noktaya nasıl geldiği sorusunun cevabı aslında uluslararası gelişmelerde saklıdır. 2000'li yıllarda yakın çevredeki; Irak gibi enerji zengini ülkelerin karşı karşıya kaldıkları iç savaşlar ve siyasal istikrarsızlıklar; İran gibi potansiyel ortakların uluslararası alandaki yalnızlıkları ve muhatap oldukları ambargolar; Hazar gibi alternatif kaynakları Türkiye'ye bağlayacak altyapının yetersizliği gibi başlıklar, Rusya'yı Türkiye açısından alternatifi olmayan kaynak ülke olarak öne çıkartmıştır.

⁴³ Verda Özer, "Bana Mert Derdi", Hürriyet, 2 Aralık 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bana-mert-derdi-40021650>.

⁴⁴ "Davutoğlu: Rusya'nın yaptırımlarını beklenmedik afet gibi değerlendirin", BirGün, 2 Aralık 2015, <https://www.birgun.net/haber-detay/davutoglu-rusyanin-yaptirimlerini-beklenmedik-afet-gibi-degerlendirin-96680.html>.

Diğer taraftan bakıldığında, daha önce de belirtildiği üzere, Rusya açısından da kaynakların, Türkiye büyüklüğünde bir pazara hem de araçlar olmadan iletilmesi ve güvenilir bir müşteri edinilmesi gayet mantıklı görünmektedir. Türkiye'nin Rusya için sadık ve güvenilir bir müşteri ya da ortak olduğu akılda tutulmalıdır. Türkiye, Rusya ile büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayabileceği güvenilir sağlayıcıyı keşfederken, Rusya da hızla büyüyen bir pazar ve güvenilir bir müşteri edinmiştir. Bu durum ikili ilişkilerde uzun soluklu bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi anlamına gelmektedir.

Rakamlara bakıldığında Türkiye, Rus ekonomisine yıllık yaklaşık 15 milyar dolar seviyesinde bir kazanç sağlamaktadır. Bu miktar, Rusya'nın bir övünç konusu olarak gördüğü silah satış gelirlerinden elde ettiğinden daha yüksek bir miktardır. Rusya'nın, Türkiye'den elde ettiği petrol ve doğal gaz satışı gelirleri toplamının denklemden çıkması durumunda Rusya'nın ticari açığının yaklaşık 2,5 milyar dolar seviyesinde olacağı belirtilebilir. Sonuçta, her ne kadar kamuoylarında ve siyasi liderlerin söylemlerinde aykırı değerlendirmeler yapılsa da taraflar bu konuda hassasiyetle davrandılar. Rus Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova'nın "Türkiye-Rusya ilişkilerinin, özellikle ekonomik işbirliğinde bazı zorluklar yaşanması ve kötüleşmesi için herhangi bir neden görmüyorum. İkili ilişkiler oldukça dinamik bir şekilde ilerliyor"⁴⁵ yönündeki değerlendirmesi veya Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun "Türk-Rus ilişkileri de kolay kopacak ilişkiler değil karşılıklı ihtiyaç halinde olduğumuz ilişkilerdir. Enerjide ben Rusya'nın böyle bir yola tevessül edeceğini düşünmüyorum. Çok karışık angajmanlar, uluslararası hukuk, reel olarak 2. müşterisiyiz Rusya'nın. Karşılıklı haklarımız taahhütlerimiz var."⁴⁶ değerlendirmesi akılda kalan iki örnektir.

Konuya Rusya'nın verebileceği asimetrik cevap açısından bakıldığında Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu yaptırımlar uygulanmaya devam ederken Türkiye gibi güvenilir bir enerji ortağı ile ticareti aksatmayı akılcı bir adım olarak görmediği ileri sürülebilir. Daha önceki örneklerde Rusya'nın, enerji konusunu, tedarikten ziyade fiyatlamada bir koz olarak kullanması ve Türkiye'nin gazı piyasa koşullarında fiyatlarla alıyor olması gerçeği, Rusya'nın bu çerçevede bir adım atmasının önündeki en temel engeldir.⁴⁷

Öte yandan, uçak düşürme olayının, iki tarafı da diğeri konusunda kuşkuya sevk ettiği doğrudur. Özellikle Türkiye, enerji politikalarında yeni yönler doğru bakmaya başladığının işaretlerini vermiştir. Bu yönlerin başında yukarıda da değinilen Hazar gelmektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin yeni boyutu olarak öne çıkan TANAP, en öncelikli gündem maddesidir. Başbakan Davutoğlu'nun uçak düşürme olayının hemen sonrasında 3 Aralık'ta Bakü'ye yaptığı ziyaret sonrasında yapılan açıklamada, iki tarafın, projenin tamamlanması için öngörülen 2018 yılından önce bitirilmesini kararlaştırdıkları belirtilmiş ve inşaat hızlandırılmıştır. Bir diğer gelişme, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2 Aralık'ta Katar'a yaptığı ziyaret ve BOTAŞ ile Katar milli petrol şirketi arasında, Türkiye'nin bu ülkeden uzun vadeli ve düzenli LNG ithalatı yapmasını sağlayacak ön mutabakat zaptının imzalanmasıdır. Tarihler, Türk-Rus ilişkilerinin seyri bağlamında dikkate alınmalıdır.

Kısacası Türkiye'de siyasi çevrelerde, Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı, 2000'li yılların başlarından itibaren belki de ilk defa bu kadar açık bir biçimde, bir güvenlik meselesi olarak dile getirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, doğalgaz bağımlılığının yanı sıra Rusya ile girilen nükleer işbirliğinin ne düzeyde akılcı bir yaklaşım olduğu konusu da yeniden tartışmaya açılan bir diğer başlıktır.

Bu dönemde, Rusya'nın 1990'lı yılların rekabet dönemini hatırlatan biçimde, Türkiye'ye karşı geleneksel bir takım araçları yeniden kullanmaktan çekinmediği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin terörle mücadeledeki önceliklerini ve Suriye'deki gelişmelerin buna etkisinin farkında olan Rusya, Suriye'de YPG/PYD ile etkileşimini artırmış, Türkiye içindeki muhalif Kürt unsurlarla da açık bağlantılar kurmuştur. Bu durum, erken işbirliği döneminde iki tarafın karşılıklı olarak gündemlerine aldıkları Kürt ve Çeçen meselesi gibi konulara ilişmemeye anlayışının da sonuna işaret etmektedir. Ocak 2016'da Rus dışişleri bakanlığı sözcüsü Maria Zaharova'nın geleneksel Rus tutumundan çıkarak, o dönemde Türkiye'nin iç politika gündemine hâkim durumdaki, bir grup akademisyence imzalanan Türkiye'nin PKK ile savaşta insan hakları ihlallerine bir son vermesini talep eden dilekçeye Rusya'nın desteğini

⁴⁵ "Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zaharova Türkiye-Rusya ilişkileriyle ilgili açıklamalarda bulundu", HaberTürk, 8 Ekim 2015, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1137730-rusya-disisleri-bakanligi-sozcusu-zaharova-turkiye-rusya-ilisleriyle-igili-aciklamalarda-bulundu>.

⁴⁶ "Davutoğlu: Rusya'nın kararlarına karşı telefi edici tedbirleri yakında açıklayacağım", Radikal, 1 Aralık 2015, <http://www.radikal.com.tr/politika/davutoglu-rusyanin-kararlarina-karsi-telefi-edici-tedbirleri-yakinda-aciklayaca-1484198/>.

⁴⁷ Habibe Özdal, "Türk-Rus ilişkilerinin En Zorlu Sınavı", Analist, Sayı 58, Aralık 2015, s.100-101.

açıklaması dikkati çekmektedir. Benzer biçimde HDP lideri Selahattin Demirtaş'ın Aralık ayında Kürt meselesini ve Türkiye'nin yürüttüğü operasyonları görüşmek üzere Rus Dışişleri Bakanı Lavrov tarafından Moskova'ya davet edilmesi de farklı bir gelişmedir. Bu görüşme takip eden günlerde Rus yetkililerin farklı Kürt gruplarla görüşmelere başlamalarının önünü açmış, bu gruplar Moskova ve Erivan'da yeniden siyasi bürolar açmıştır. Bu aşamada Türkiye'nin elinin Rusya karşısında bağlı olduğu, Rusya'nın attığı adımlara diplomatik kınamalar dışında siyasi cevaplar verilemediği anlaşılmaktadır.

İkili ilişkilerin kopmasının bölgesel olumsuz yansımalarından bir diğeri Rusya'nın Türkiye'yi çevreleyen güvenlik ağını yeniden ve daha farklı bir bakış açısıyla canlandırmasıdır. Yukarıda değinilen Karadeniz odaklı değişim, Rusya'nın Hazar ve Karadeniz'i bağlayan, aynı zamanda Türkiye'yi de çevreleyen girişimleriyle boyutlanmıştır. İlk olumsuz yansıma Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan ve Ermenistan hava gü-

venlik ağının geliştirilmesini öngören güvenlik işbirliği anlaşmasıdır. Türkiye'nin bir türlü normalleşmeyen Ermenistan'la ilişkileri, Kafkasya'da bir tür Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü işbirliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Rusya, bu işbirliğinden duyduğu memnuniyetsizliği zaman zaman dile getirirse de karşıt bir girişimde bulunmamış, Kafkasya'daki daimi önceliği olan Ermenistan'la ilişkilerini ilerletirken Azerbaycan'la ilişkilerini dengede tutmayı başarmıştı. Yine de süreçte, Rusya'nın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün tam üyesi konumundaki Ermenistan'la stratejik bir ortaklık kurduğu ve Ermenistan öncelikli güvenlik politikaları yürüttüğü aşikârdır. Uçak düşürme olayı sonrasında Rusya'nın attığı adımlardan biri Ermenistan'da hâlihazırda faal haldeki iki askeri üssü ve yaklaşık 5 bin askerden oluşan varlığını artırmak ve yeni bir hava savunma ağı kurmak oldu. Türkiye'nin TANAP Projesi ile Azerbaycan ile ilişkisini enerji politikalarına dayanak yapması, Rusya'nın Ermenistan'a askeri yeniden yapılandırma için hibe ve kredi yardımı sağlamasına yol açtı.

Yeniden Yakınlaşma: 15 Temmuz ve İlişkilerin Yeni Seyri

Suçlamaların hâkim olduğu ateşli dönemin yatışmasını müteakip, her iki tarafın da gelişmelerin sonuçlarını değerlendirdikleri, 15 yıllık emeğin bir gecede kenara itildiği duygusuna kapıldıkları görülmektedir. Kırım'ın ilhaki sonrası Rusya'ya yönelik olarak AB'nin yürürlüğe koyduğu yaptırımları andırır bir yaklaşımla Türkiye'ye yönelik yaptırımları devreye sokan Rusya'nın uygulamaları, ilişkilerde yeniden bir karşılıklı güvensizlik dönemine girilmesine neden olmuştu. Nitekim Kadir Has Üniversitesi'nce 2011'den itibaren düzenli biçimde yapılan "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları" araştırmalarında Türkiye için en büyük tehlike oluşturan ülkeler listesinde Rusya yer almazken, uçak düşürme olayı sonrasında yapılan araştırmada Rusya'nın yüzde 64,7 ile en yüksek tehdit teşkil eden ülke olarak listenin başına yerleştiğini görmekteyiz.⁴⁸ Bunun ilk etkileri kendisini, özellikle turizm ve tarım sektörlerinde hissettirmiş, 2016 yılı her iki taraf için de ikili ilişkilerin kayıp yılına dönüşmüştür. Türk tarafı bu süreçten daha sert ve hızlı biçimde etkilendi. Dört milyonun üzerinde Rus turist Türkiye'ye gelmekten vazgeçmesi, Türk turizm sektörüne büyük bir darbe indirdi. Bunun üstüne bir de DAESH saldırılarından dolayı, ülkeye gelen Avrupalı turist sayısındaki azalma eklenince, Türk turizmi Irak Savaşı sonrası en kötü dönemini yaşadı. Bu kriz, 2014'te 31,5 milyar dolar olan ikili ticaret

hacminin büyük bir gerileme kaydederek 2015'te 23.3 milyar dolar seviyesine inmesine sebep oldu.

Ekonomik etkilerinin yanı sıra, özellikle Suriye'deki durumun yarattığı güvenlik meselelerinin iki tarafı da konumlarını ve yaşananları sorgulamaya yönlendirdiği ileri sürülebilir. Terörle mücadelenin sınır ötesindeki, özellikle Suriye tarafındaki gelişmelerle iç içe geçmesi Türkiye'nin güvenlik politikalarını ağır bir biçimde etkisi altına aldı. Rusya ile yaşanan gerginliğin Türkiye'yi Suriye'de yaşananların dışında bırakması ise Ankara açısından durumu daha da sorunlu hale getirdi.

Tüm bu gelişmelerin ağır etkisi altında, ikili ilişkilerde normalleşmeye yönelik ilk adımlar Türk tarafınca atıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın '2023 Hedefleri' adı altında giriştiği yeni siyasi atılım ekonomik, ticari ve siyasi açılardan farklı bir dizi adım içermekteydi. Bu dönem, Erdoğan'ın terörle mücadeleyi önceleyerek milliyetçi kesimle yakınlaştığı, PKK'nın yanı sıra yeni tehdit olarak görülen ve henüz 'paralel yapılanma' olarak adlandırılan Güleni unsurlarla mücadeleye giriştiği bir dönemdir. İçerideki mücadelenin dışarıdaki ilişkilerle desteklenmesi ihtiyacının bir sonucu Mayıs 2016 sonunda gerçekleşen hükümet değişikliğidir. Ahmet Davutoğlu'nun

⁴⁸ Kadir Has Üniversitesi Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları, <http://ctrs.khas.edu.tr/sources/TDPAA16.pdf>.

yerine Başbakanlık görevine gelen Binali Yıldırım hükümeti 'dostlarını artırma, düşmanlarını azaltma' söylemi çerçevesinde Türkiye'nin, özellikle Rusya, İsrail ve Suriye konularında, dış politika çizgisinde temel bir takım değişikliklere gitmekle işe başladı.⁴⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan ve yeni Başbakan Yıldırım'ın darbe girişiminin hemen öncesinde, 12 Haziran 2016'da Rus mevkidaşlarına Rusya Günü vesilesiyle gönderdikleri mektuplar, ilişkilerin düzeltilmesi niyetinin ilk sinyalleridir. Bu mektupları, Yıldırım hükümetinin Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla yeni bir dizi önlemler paketini devreye alması izlemiştir. Bu adım uygulama aşamasına geçilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede iki ülke arasında üst düzey diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması, medya ve sivil toplum kuruluşlarının, ilişkilerin onarım sürecine etkin bir biçimde katılması, normalleşme için bir çalışma grubunun oluşturulması gibi önlemlerin alınacağı açıklanmıştır.⁵⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, 27 Haziran 2016'da Putin'e gönderdiği mektupta, dolaylı ifadelerle de olsa uçak olayının sorumluluğunu üstlenmesi ve hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine tazminat ödeneceğini bildirmesiyle de iki ülke arasında yumuşama sürecinin ilk sonucu alınmıştır.⁵¹

İki tarafın arasında yaşanan ilk ısınma turlarını hızlı bir normalleşme sürecine çeviren gelişme 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimidir. Rusya'nın 15 Temmuz Darbe girişimine verdiği hızlı tepki, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Ağustos'ta darbe sonrasındaki ilk resmi ziyaretini 'Kasım öncesi döneme dönmek' amacıyla St. Petersburg'a gerçekleştirmesiyle birlikte ilişkilerdeki dokuz aylık aranın bitişinin işareti verilmiş oldu. Takiben iki liderin G-20 Liderler Zirvesi dolayısıyla 3 Eylül 2016'da Çin'in Hangcou kentinde yanlarında aralarında ekonomi ve enerji bakanlarının da yer aldığı geniş bir bakanlar heyetiyle bir araya gelmeleri yeni dönemde sürecin hızlı bir biçimde normalleştirilebileceği beklentisini artırdı.

24 Kasım 2015 ile 9 Ağustos 2016 arasında geçen yaklaşık dokuz aylık sürede Türkiye'nin iç ve dış politik ortamında yaşanan sıra dışı olayların etkisi, yeniden yakınlaşmanın kuşkusuz çok da beklenilmeyen bir hızla gerçekleşmesinin ana nedeni olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Türkiye'nin içeride yaşanan gelişmelerin bir neticesi olarak dış

politikada Batılı müttefiklerinden beklediği ilgiyi görmeyerek yalnızlaştığını hissetmesi belirleyici bir faktördür. Türk karar alıcılar, beka meselesi olarak görülen terörle mücadeledeki önceliklerinin başta ABD olmak üzere Batılı müttefiklerince anlaşılacak istenmediğine inanmaktaydılar. Rusya ile ikili ilişkilerin kopmasıyla ortaya çıkan yeni tehdit algısı da bu gelişmelere eklendiğinde, son 10 yılda büyük başarılar elde ettiği düşünülen Türk dış politikasının ciddi tıkanmalarla karşı karşıya olduğu görülmüştür. Rusya'nın Batılı ülkelerle ilişkilerini düzeltmemesi, tek taraflı olarak yürüttüğü operasyonların uluslararası alanda meşruiyet için yeterli olmaması gibi başlıklar da Rus tarafının en azından belli başlı konularda Türk tarafı ile gerginliği devam ettirmenin iki tarafa da fayda sağlamayacağı sonucuna varmasının nedenidir. Ayrıca, takip eden dönemdeki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Rusya'nın sorunlar yaşadığı Ukrayna'yı aradan çıkartarak yeni geçiş güzergâhları oluşturmak ve böylece Avrupa pazarına daha güvenilir yollardan ulaşmak bağlamında kurmak istediği oyunda Türkiye'ye ihtiyaç hissettiği de ileri sürülebilir.

İkili ilişkilerin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Ağustos ziyaretini takip eden bir yılda şaşırtıcı bir hızla toparlandığı görülmektedir. Bu toparlanmadaki hızın aslı nedeni tarafların Suriye'deki gelişmeler karşısında birbirlerine duydukları ihtiyaçtır. Burada Türkiye'nin geleneksel müttefiklerinden, özellikle de ABD'den beklediği ilgi ve desteği görememesi temel bir etkidir. ABD'nin Gülenli Harekete verdiği desteğe (hatta darbe girişiminin ardındaki gizli gücün ABD olduğuna) yönelik inancın dışında, Amerikan güçlerinin Türkiye'nin güvenlik önceliği olarak gördüğü Fırat'ın doğusunda PYD/YPG ile işbirliğini artırması, silah ve mühimmat desteği sağlaması ve hatta Amerikan askerlerinin bu unsurlarla ortak operasyon yürütmekte olduklarına dair bilgi ve resimlerinin medyada paylaşılması Türk-Rus yakınlaşmasına doğrudan etki etmiştir. Bu çerçevede 24 Ağustos 2016'da başlayan Fırat Kalkanı operasyonu, Türkiye'nin terörle etkin mücadele adına yeniden Suriye sahasına dönmesi ve Rusya'nın yanı sıra İran'ı da içeren yeni bir ittifak alanı açması anlamına gelmektedir. Türkiye'nin sınır güvenliğinin sağlanması ile DAESH'in yanı sıra PKK uzantısı PYD/YPG gibi unsurlarla da BM Anlaşması çerçevesinde mücadeleyi hedefleyen operasyon, Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmesinin ve daha da

⁴⁹ "Binali Yıldırım'dan Dış Politika Mesajı", Milliyet, 16 Haziran 2016, <http://www.milliyet.com.tr/binali-yildirim-dan-dis-politika-gundem-2263739/>.

⁵⁰ Çetiner Çetin, "Dokuz Adımda Normalleşme", Yeni Şafak, 17 Haziran 2016, <https://www.yenisafak.com/gundem/dokuz-adimda-normallesme-2481662>.

⁵¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin'e mektup gönderdi", TRT Haber, 27 Haziran 2016, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-putine-mektup-gonderdi-258503.html>.

iddialı bir söylemle siyasi açıdan hedefleri olan bir vizyonla yeniden canlandırılmasının itici unsuru olmuştur.⁵²

Türk-Rus işbirliği, sadece Suriye hava sahasını ve topraklarını TSK'nın operasyonlarına açmakla kalmamış Türkiye, Rusya ve İran arasında yeni bir diplomatik alan yaratırken, Türkiye'nin Suriye'deki rejimle dolaylı yollardan da olsa görüşmesini sağlamıştır. Bu operasyon sayesinde kamuoyuna bir yandan darbe girişimi sonrasında TSK'nın hala güçlü olduğu mesajı verilirken diğer yandan içeride yürütülen terörle mücadelenin başarısının kalıcılığını sağlamak adına dışarıda, Suriye topraklarında taktik bir derinlik kazanılmıştır. Bu ope-

Astana Süreci

İkili ilişkileri yeniden kurmaya, önceki dönemden farklı olarak, askeri işbirliği bağlamında Fırat Kalkanı ile girişen iki aktörün süreci diplomatik ve siyasi alana taşıdıkları aşama Astana Süreci olarak da adlandırılan Türkiye, Rusya ve İran arasındaki işbirliğidir. 20 Aralık 2016'da İran, Rusya ve Türkiye dışişleri bakanlarının Moskova'da yapıldığı toplantının ardından ilân edilen Moskova Deklarasyonu, askeri olarak Suriye topraklarında etkinlik yürüten ve terörle mücadele eden üçlünün çabalarını siyasi çözüm alanına tahvil ederek Suriye sorununa bir çözüm getirme niyetlerinin açıklandığı bir metindir.⁵⁴ Suriye'de 'siyasi müzakereler' için bir yol haritasını içeren belgede taraflar, Suriye'nin çok dinli, çok etnik gruplu, mezhepçi olmayan, demokratik ve seküler karakterine özel bir vurgu yaptılar. Tarafların ortak vizyonu; Suriye Arap Cumhuriyeti'nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde ve BMGK'nın 2254 No'lu kararı ile uyumlu bir şekilde krizin çözümüne yönelik belirleyici bir rol yüklenilmesidir. Üç ülkenin kendilerini Suriye Hükümeti ile muhalefet arasındaki muhtemel anlaşmanın müzakerelerinde garantör adı altında 'kolaylaştırıcı' olarak tanımlamaları ise 2012'den sonra Suriye konusunda atılmış en dikkati çekici adımdır. Belgede ayrıca ateşkes, insani yardımların engellenmemesi ve sivillerin rahatça dolaşımının sağlanması gibi konu başlıklarına yer verilmesi Suriye meselesinde yeni bir aşamaya geçilmesi anlamına da gelmektedir.

rasyon sayesinde Türkiye, 2012'den itibaren anlatamadığını düşündüğü öncelikli çıkarlarının gereklerini yerine getirebileceği koşulları elde etmiş, Azez-Cerablus-El Bab üçgenini kontrol altına almış bir askeri güç olarak Suriye sahasına dönmüştür. Nitekim bu bağlamda Rus Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov'un 15 Eylül 2016'da gerçekleştirdiği Ankara ziyareti, 11 yıl aradan sonra ve uçak düşürme olayının ardından yapılan ilk ziyaret olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. İki genelkurmay başkanınca da 'verimli' olarak nitelenen görüşme Suriye konusunda iki tarafın askeri birlikteliğinin temellerinin atıldığı andır.⁵³

di. Bu belge Türkiye açısından DAESH ve El Nusra gibi terör unsurlarının yanı sıra PYD/YPG ile etkin silahlı mücadelenin meşru zeminin oluşturulması ve Türkiye'ye müzahir silahlı muhalif grupların da bu unsurlardan ayrılarak meşru muhalif gruplar olarak kabullenilmesi anlamına gelmekteydi. Diğer yandan bu belgede Beşar Esad'dan bahsedilmemesi, Türkiye'nin Esad'ı devirme önceliği ve politikasından vazgeçtiğini zımnen kabul etmesi olarak değerlendirilebilir.

İlk toplantının Kazakistan Devlet Başkanı'nın davetine icabetle Astana'da yapılması, sürecin Astana Süreci olarak adlandırılmasına vesile oldu. Deklarasyon ve süreç, üçlüyü Suriye meselesinin çözümünde sorunun taraflarını belirleyen ve bir araya getiren etkin ve meşru aktörlere dönüştürmüştür. Nitekim bu süreçte yürütülen görüşmeler, Türkiye'nin olayların başından itibaren önemseydiği PYD/YPG ile etkin bir mücadele yürütülmesi, sivillerin ve ılımlı muhalif unsurların korunması, çatışmasızlık bölgelerinin kurulması, göç konusunun gündemde tutulması ve Suriye'de kalıcı çözümün sağlanması gibi önceliklerine hizmet eden bir takım adımların atılmasını sağlamıştır. Beklenti Suriye meselesinin çözümünde Türkiye'yi Astana'da olduğu gibi, Batılı unsurların katılımıyla daha kapsamlı bir zeminde yürütülen Cenevre Süreci'nde de etkin bir aktöre dönüştürmektir.

⁵² Fırat Kalkanı Operasyonu ile ilgili genel bilgiler ve değerlendirmeler için bkz. Anadolu Ajansı "Operation Euphrates Shield: Aims and Gains", <https://www.aa.com.tr/en/analysis-news/operation-euphrates-shield-aims-and-gains/730531>.

⁵³ "Rusya Genelkurmay Başkanı Gerasimov, Genelkurmay Karargahı'nda", Hürriyet, 15 Eylül 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-genelkurmay-baskani-gerasimov-genelkurmay-karargahinda-40224107>.

⁵⁴ "Statement by the Foreign Ministers of the Islamic Republic of Iran, the Russian Federation and the Republic of Turkey on agreed steps to revitalize the political process to end the Syrian conflict", 20 Aralık 2016, <http://www.mfa.gov.tr/joint-statement-by-the-foreign-ministers-of-the-islamic-republic-of-iran-the-russian-federation-and-the-republic-of-turkey-on-agreed-steps-to-revitalize-the-political-process-to-end-the-syrian-conflict-20-december-2016-moscow.en.mfa>.

23-24 Ocak 2017'de Kazakistan'ın başkenti Astana'daki ilk toplantıyı takiben tarafların 2017'de 8 tur görüşme gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu seriye 22 Kasım 2017'de üç ülke liderinin Soçi'de gerçekleştirdikleri zirve eklendiğinde, yaklaşık 1 yıl önce neredeyse savaşa tutuşacak durumdaki Rusya ve Türkiye'nin Suriye meselesini ilişkilerinin gündemine tamamen farklı bir söylem ve içerikle yerleştirdikleri görülmektedir. Bu durum ilişkilerdeki dalgalanmayı göstermesi açısından önemlidir. Taraflar bu süreçte; Suriye hükümeti ve silahlı muhalefetin bir araya getirilmesi, ilan edilen ateşkesin devamlılığının sağlanması ve izleme mekanizmalarının kurulması, çatışmasızlık bölgelerinin belirlenmesi ve sınırlarının çizilerek garantörlerin kontrolüne bırakılması, bunlar arasında koordinasyonun sağlanması, Suriye'nin geleceğini şekillendirecek yeni anayasanın hazırlanmasına katkı sağlayacak unsurların belirlenmesi ve taraflar arasında güven artırıcı önlemlerin geliştirilmesi gibi çok çeşitli başlıkları ele almışlardır.

Sürecin, tarafları Suriye'deki durum ve ülkenin geleceğine ilişkin olarak uzlaşmacı bir zemine taşıdığı, benzeşen ve farklılaşan yaklaşımları ortaya koyduğu, çözüm hedefiyle olumlu adımların atılmasını sağladığı kabul edilebilir. Bu süreçte ikili ilişkilere etki eden PKK/PYD/YPG ile mücadele konusunun, Astana Sürecinde de zaman zaman öne çıktığı görülmektedir. Türkiye genelde bu bağlamda Rusya'nın desteğini yanına alsada, Rusya'nın Suriye'deki tüm etnik grupları içeren bir 'halk kongresi' toplanması planı çerçevesinde PYD'ye yönelik tavrının ne olacağı gibi zaman zaman belirsizlikleri içeren durumlarla da karşılaşmıştır. Türkiye açısından öncelik 'terörist grupların süreçten dışlanması' iken Rus tarafının 'Suriye'deki bütün kesimleri temsil edecek bir toplantı düzenlenmesi' isteği taraflar arasında kısa süreli bir gerginliğe yol açsa da tarafların konuyu önceki dönemden farklı olarak üstünü örtmeden hızla ele aldıkları ve çözüme kavuşturdukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu örnekte çözüm Türkiye'nin Rusya'ya kongreye PYD dışında katılabilecek Kürt grupların listesini vermesiyle çözümlenebilmiştir. Bu noktada Rus tarafının Türkiye'nin hassasiyetlerini dikkatli biçimde okuduğu ve beklentilere istenilen yanıtları verdiği belirtilebilir. Astana Süreci Suriye özelinde adeta ikili işbirliğini destekleyen bir sigorta görevini görmüştür.

Türkiye açısından Rusya ve İran'la Suriye'de yürütülen işbirliğinin en etkili sonuçları arasında İdlib'in çatışmasızlık bölgesi olarak Türkiye'nin garantörlüğüne bırakılması ve Türk askeri birliklerinin İdlib'e yerleşmesi konusu gelmektedir. TSK'nın

Suriye'nin kuzeyinden kaynaklanan terörü sonlandırmak amacıyla Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile koordinasyon içinde Afrin'e yönelik olarak 20 Ocak 2018'de başlattığı Zeytin Dalı Harekâtı kısa sürede başarıyla sonuçlandırılan bir askeri operasyon olarak kabul edilmiştir. Suriye meselesini kendi terör meselesi ile ilişkilendiren Türkiye açısından buradaki başarı; Türkiye'nin askeri kapasitesinin ortaya konulması, ABD'nin desteği ile varlığını ABD'nin kontrolündeki Münbiç ve Fırat'ın doğusuna kaydıran YPG ile mücadelede etkin bir stratejinin belirlenmesi ve bu bağlamda özellikle ABD ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gibi sonuçlar yaratmıştır.

Astana Süreci'nde 2018'de adım adım silahlı mücadelenin sonuna ve bir sonraki aşama olan Suriye'nin yeniden yapılandırılmasına doğru ilerlenmektedir. Bu aşama aynı zamanda Türk-Rus ikili ilişkilerinde de zorlu bir aşamaya geçildiğine, Astana Süreci'nin devamının mümkün olup olmadığının tartışıldığı bir zemine ulaşıldığına işaret etmektedir. Nitekim taraflar arasında anlaşmazlık noktalarının öne çıktığı, öncelik ve beklentilerin farklılaşmaya başladığının görüldüğü yer Eylül 2018'de gerçekleştirilen Tahran Zirvesi'dir.⁵⁵ Bu zirvede, medyaya da canlı biçimde yansıdığı biçimiyle, taraflar arasında radikal terörist gruplarla silahlı ılımlı muhalif gruplar olarak nitelenen unsurların birbirinden nasıl ayrıştırılacağı, Türkiye'nin kontrolü ve garantörlüğü altındaki son çatışmasızlık bölgesi konumundaki İdlip'te durumun ne olacağı gibi kırılma noktaları karşımıza çıkmaktadır. Tarafların farklılaşmayı 12 maddelik bir bildirin imzalanmasıyla aştikları, Türkiye ile Rusya arasındaki yoğun ikili görüşmelerle de bir yol haritası belirlemeyi başardıkları görülmektedir. Bu bağlamda tarafların birbirlerinin beklentilerini tam olarak karşılamasalar da Astana sürecinin devamlılığını önemsedikleri ve bunu ikili ilişkilerle de bağdaştırdıkları yeni bir süreçle karşı karşıya bulunuyoruz. Sonuç olarak, Astana Sürecinin Rusya ve Türkiye'yi (elbette İran'la birlikte) tarafların öncelik ve beklentilerini dikkate alır bir biçimde ve bölgesel bir soruna çözüm getirme kapasitesi taşıyan bölgesel bir işbirliğini yürütme kapasitesini geliştirme yönünde yakınlaştırdığı iddia edilebilir. İki tarafın 2015'te neredeyse tamamen farklı bakış açılarına ve beklentilere sahip oldukları Suriye konusunda uzlaşmaları ve ortak çıkarları yaratarak ikili işbirliğini destekleyecek bir zemin teşkil etmiş olmaları önemlidir. Fakat geline nokta da her iki tarafı da zorlu konu başlıklarının beklediği de belirtilebilir.

Kısacası, Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkilerin, küresel

⁵⁵ "Son Dakika: Tahran'da Tarihi İdlip Zirvesi", Hürriyet, 7 Eylül 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-tahranda-tarihi-idlib-zirvesi-40949318>.

ve bölgesel gelişmelerin kaçınılmaz baskısı ile iki tarafın gelişmeler karşısında zaman zaman temelden farklılaşan beklenti ve çıkarlarının doğrudan etkileri altında, istikrarsızlığın hâkim olduğu bir seyir izlediği görülmektedir. İki liderin son bir yılda 11 defa bir araya gelerek süreci bizzat yönetmeye çalışmaları bu zorluk ve istikrarsızlığın farkında olduklarına işaret etmektedir. Taraflar, jeopolitik ve tarihsel rekabetin mirası olarak iki tarafa da hâkim olan karşılıklı güvensizliği ortadan kaldırarak bölgesel ve küresel meselelere yönelik kalıcı ve ortak bir bakış açısı geliştirmeye çabalamaktadırlar. Bu çaba, olayların seyrinden de anlaşılacağı üzere Suriye özelinde kısıtlı da olsa bir takım olumlu sonuçlar üretmiştir. 2015'te savaşın eşliğine gelen iki tarafın, 2018 yılı sonu itibarıyla işbirliği içinde Suriye meselesini barışçıl ve diplomatik yollardan ve kalıcı bir biçimde çözmeye çalıştıkları bir süreç yaşanmaktadır. Bu sürecin başarısı, doğrudan doğruya ikili ilişkilere bağımlı olmamakla birlikte, dostane ve işbirliğine odaklı ilişkilerin çözüm sürecinin başarısına üst düzeyde katkı sağladığı aşikârdır. Farklı bir söylemle, iki aktörün karşı karşıya kaldıkları küresel meselelerin büyüklüğü karşısında ancak işbirliği içerisinde hareket ederek başarıya ulaşabileceklerine yönelik bir inanca sahip oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan bu işbirliğinin sonuç alma konusunda karşılaştığı sınırlılık ve engellerin tarafları sürece odaklanmaya yönlendirdiği söylenebilir. Süreç odaklılık bu bağlamda son dönem Türk-Rus ilişkilerinin de ana eksenini oluşturmaktadır.

İkili yakınlaşmanın Türkiye açısından ve iç siyasi gelişmeler bağlamındaki önemi ve öncelikleri düşünüldüğünde vurgulanması gereken bir diğer nokta, Türk karar alıcıların Türkiye'nin son dönemde karşı karşıya kaldığı iç ve bölgesel sorunların arkasında 'üst akıl' adı altında ABD kaynaklı güçlerin bulunduğu kanaatleridir. Buna karşın, olağanüstü hal koşullarında ve başkanlık sistemi altında devlet kurumlarının neredeyse yeniden yapılandırılması anlamına gelen 'Yeni Türkiye' vurgusunda Rusya, işbirliği yapılabilecek güvenilir bir ortak olarak kabul edilmektedir. Terörizmle mücadele ve ülkeyi yeniden istikrara kavuşturma söylemi çerçevesinde bireysel özgürlüklerin yanı sıra basın özgürlüğü de dâhil olmak üzere liberal değerlerden uzaklaşıldığı, adeta Rusya'yı modelleyen illiberal bir yönetim sisteminin şekillendirildiği görülmektedir. Türkiye'de siyasal sistemin adeta Rusyalaştığı bir ortamda, yürütülen 'milli mücadele'de tehdit ya da öteki olarak karşımıza başta ABD olmak üzere Batı dünyasının görüldüğü bir siyasal ortam çıkmaktadır. Nitekim Türkiye ile Rusya'nın arasının açılmasına neden

olan uçak düşürme olayının sorumlusu olarak ABD himayesindeki Gülenli subayların gösterilmesi, olayların neden ve sonuçlarının açıklanması ve anlaşılması bakımından Kasım 2015'ten çok farklı bir bakış açısını doğurmaktadır. Benzer biçimde, Aralık 2016'da Türkiye ile Rusya'nın Suriye başta olmak üzere belirli güvenlik konularında uzlaşmaya başladıkları bir aşamada Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Karlov'un yine Gülenli Hareketle bağlantılandırılan bir polis memurunca öldürülmesi olayı da dikkati çekmektedir. Bu menfur gelişme, uçak düşürme olayından farklı olarak, iki tarafça da hemen başından itibaren soğukkanlılıkla ele alınmış, ikili işbirliğinin gelişmesini önlemeyi amaçlayan bir provokasyon olarak nitelenmiştir. Bu provokasyonun düzenleyicisi olarak da elbette Batılı aktörler ima edilmektedir.

İki tarafın gerçek bir yeniden yakınlaşma trendini yakalamış olmasının sebebinin yine Suriye'de yaşananlar olması ironiktir. Tarafları uçak düşürme olayı nedeniyle kopma noktasına getiren Suriye'deki gelişmeler terörle ortaklaşa mücadele ve Orta Doğu'daki düzeni sağlama adına yeniden bir araya getirmiştir. Fakat bu işbirliğini sonuçtan çok sürece odaklanmaya zorlayan faktör tarihi açıdan birer Avrupalı güç olarak bilinen tarafların Avrupa-Atlantik dünyası ile kurdukları dengersiz ilişkilerdir.

Nitekim Türkiye'nin NATO üyeliğinin ve güvenilirliğinin tartışılmasına yol açan yeni bir konu başlığı olarak karşımıza Rusya'dan S-400 savunma sistemlerinin alınması kararı çıkmaktadır.⁵⁶ Bu karar, Türkiye'nin güvenlik algısında yaşanan değişikliğin sonucunda atılan bir adım ve Batılı provokasyonlara karşı bir önlem alma girişimi olarak değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mart 2017'deki Moskova ziyareti sırasında gündeme gelen, akabinde de hızla satın alım işlemleri tamamlanan hava savunma sistemlerinin ilk teslimatının 2019'da yapılması bekleniyor. Bu adımın atılmasının nedenleri anlatılırken Türk tarafının Irak ve Suriye'de yaşanan gelişmeler karşısında hava savunma sistemlerini kalıcı biçimde güçlendirmek amacıyla attığı adımların karşılıksız kaldığı, Türkiye'nin kendi savunma anlayışına dair imkânları NATO içinde yakalayamadığı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin uzunca bir süre NATO müttefiklerince geçici görevlendirmeler yoluyla karşılanan taleplerine kalıcı çözümde Rusya bir alternatif olarak kabul edilmiştir. Darbe girişimi sonrasında çok sayıda pilotun ihraç edilmesiyle birlikte pilot sayısında meydana gelen azalma, ABD'nin, Suriye'deki iç savaşta An-

⁵⁶ Dr. Can Kasapoğlu, Türkiye'nin S-400 İkilemi, EDAM Dış Politika ve Güvenlik Kâğıtları Serisi 2017/5, Temmuz 2017.

kara'nın PKK'nın uzantısı olarak gördüğü YPG unsurlarından oluşan Suriye Demokratik Güçleri'ne verdiği desteğin yarattığı memnuniyetsizlik gibi başlıklar da Türkiye'nin Temmuz 2017'de Rusya ile anlaşmayı Türkiye'nin 'acil' ihtiyacı olarak değerlendirmesinin nedenleri arasındadır. Bu sistemlerin NATO üyelerine karşı bir tehdit olarak nitelenen Rusya'dan alınıyor olması ve S-400'lerin NATO sistemleri ile uyumlu çalışmayacağı gerçeği, Türkiye'nin önümüzdeki dönemde artan bir Batılı müttefik baskısı ile karşılaşacağına işaret etmekteydi. Nitekim başta ABD olmak üzere NATO müttefiklerinin konuyu sürekli gündemde tuttukları, Ankara'ya tehditle karışık uyarılarda buldukları görülmektedir. Son olarak, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Aralık 2018'de NATO sistemleri ile uyum içinde çalışacak Patriot sistemlerinin Türkiye'ye satışına onay vermesini takiben Ocak 2019'da ABD yönetiminin Türkiye'ye Patriot hava ve füze savunma sistemlerinin satışı için teklifini sunduğunun açıklanması, Ankara'da yarattığı memnuniyetin yanı sıra rekabet ve pazarlıkların artarak devam edeceğine işaret etmektedir. Ankara'nın her ikisi sistemi de alıp alamayacağı, S-400'lerden vazgeçilmemesi üzerine Türkiye'ye Patriot satışına izin vermemesi ya da ABD'nin taleplerinin dikkate alınarak S-400 alımının iptal edilerek NATO sistemlerine dönülmesi tercihlerinden hangisinin gerçekleşeceği kuşkusuz önümüzdeki günlerde yürütülecek pazarlıklar neticesinde belirlenecektir. Her hâlükârda bu konunun Türkiye'nin Rusya ile ikili ilişkilerinin yanı sıra Avrupa-Atlantik dünyası ile olan ilişkilerine de kalıcı ve doğrudan birtakım yansımaları olacağı belirtilmelidir.

Suriye meselesi odaklı olarak hızla gelişen ikili siyasi ilişkilerin, önceki dönemin öncelikli konusu olan ekonomi ve ticarete, özellikle de TürkAkım ve Akkuyu nükleer enerji santrali bağlamında ticaret/enerji alanına hızla yansıdığı belirtilmelidir. Putin'in Ekim 2016'da yaptığı Türkiye ziyaretinin iki liderin işbirliklerini yoğunlaştırdıkları ve ara dönemin olumsuz etkilerinin giderilmesine vurgu yaptıkları bir yeniden başlangıç ziyareti olmak bağlamında önemi büyüktür. Bu ziyaret sırasında imzalanan TürkAkım anlaşması ile Akkuyu Nükleer santralinin yeniden canlandırılması ise 2010'da belirlenen önceliklere yeniden dönüldüğüne işaret etmektedir. Nitekim TürkAkım doğalgaz boru hattının deniz bölümünün hızla tamamlanması dolayısıyla 19 Kasım 2018'de İstanbul'da düzenlenen törende Putin'in vurguladığı "Yeni boru hattı Türkiye'nin ekonomisinin gelişmesi açısından önemli bir proje olacaktır. Sayın Erdoğan'a gösterdiği siyasi irade ve cesareti için teşekkür etmek istiyorum. Cesaret olmadan projeyi yürütmek mümkün olmaz. İki ülke arasında bu güven ilişkisi olmasa bu proje gerçekleştirilemezdi." sözleri, ikili ilişkilerin takip eden dönemde sadece ekonomik ve ticari değil aynı zamanda siyasi seyrini de belirleyecek olan güven konusunu öne çıkartmaktadır.⁵⁷ Bu güven ilişkisinin test edileceği konu başlıklarının ise karşı karşıya bulunulan uluslararası ortam ve bölgesel meselelerin ağırlığı nedeniyle önceki dönemlerden daha zorlu koşulları barındırdığı görülmektedir.⁵⁸ İki liderin bu koşulları nasıl değerlendirecekleri ikili ilişkilerin seyrini belirleyen ana faktör olacaktır. Bu noktada Avrupa Atlantik dünyasının özellikle Orta Doğu'daki gelişmeler karşısında nasıl bir tutum sergileyeceği ise ikili ilişkilere etki eden ana dışsal faktör olarak belirleyici etkisini devam ettirecektir.

⁵⁷ "İstanbul'daki Türk Akımı Töreninde Konuşan Putin: Projeye Adını Erdoğan Verdi", Sputnik Türkiye, 19 Kasım 2018, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201811191036214620-putin-erdogan-turk-akimi-toren-istanbul/>.

⁵⁸ İkili ilişkileri farklı faktörleri de dikkate alarak analiz eden son dönem kapsamlı değerlendirmelere örnek olarak bkz. Pavel K. Baev ve Kemal Kirişçi, An Ambiguous Partnership: The Serpentine Trajectory of Turkish-Russian Relations in the Era of Erdoğan and Putin, Turkey Project Policy Paper, No.13, Center on the US and Europe at Brookings, Eylül 2017; Selim Kuru, The Resiliency of Turkey-Russia Relations", Black Sea Strategy Papers, Foreign Policy Research Papers, 19 Kasım 2018.

Sonuç

Türkiye ve Rusya ikili ilişkilerinin son 30 yılının istikrarsız bir seyir izlediği görülmektedir. Bu istikrarsızlığın ardında yatan ilk neden; ikilinin tarihsel açıdan köklü çekişme, mücadele ve savaşların öne çıktığı, dostluk ve işbirliğinden ziyade kuşku ve güvensizlikler üzerine kurulu bir ikili ilişkiler tarihine sahip olmaları gelmektedir. Bu seyirde, zaman zaman karşı karşıya kalınan yönetilmesi zor, istenmeyen durumların varlığına rağmen son 30 yılda işbirliği ve ortaklık kavramlarını önceleyen bir dönüşümle karşılaşmaktadır. Birbirlerine güvenmemek için tarihsel açıdan yeterli seviyede deneyime sahip iki ülkenin, bölgesel ve küresel dengeleri etkilemek hatta belirlemek isteklerinin tarafları zorunlu ama kırılgan, hassas bir birlikteliğe açıkça zorladığı görülmektedir. Bu işbirliğini olumlu biçimde etkileyen gelişme, tarafları birbirlerine karşılıklı bağımlılık çerçevesinde yakınlaştıran ekonomik ve ticari ilişkilerdir. İlişkilerin seyrini ve yakınlaşmanın hızını belirleyen ana eksen ise ikilinin tarihsel açıdan Avrupa-Atlantik dünya-sıyla kurdukları işbirliği ya da rekabet odaklı ilişkilerdir.

Tarafların bölgesel-küresel ilişkilere hâkim olan güvenlik ve tehdit algılarının etkilerinden bağımsız sadece iki aktörün çıkar ve beklentilerine odaklı siyasi bir işbirliği kurmaları mümkün olmamıştır. Her iki tarafın da Avrupa-Atlantik dünyası ile kendi beklenti ve çıkarlarına odaklı bir bağ kurma önceliği, bu dünyadan bağımsız ve farklı bir bölgesel/küresel vizyona sahip ikili ilişkilerin ortaya çıkamamasına neden olmuştur. Nitekim Türk-Rus ikili ilişkilerindeki iniş ve çıkışlar, son dönemde Rusya'nın izlediği güvenlikçi ve saldırgan yaklaşım bağlamında her iki ülkenin Batılı aktörlerle olan ilişkilerinin yapısının yanı sıra, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarının şekillendirilmesinde de belirgin bir rol oynamıştır. Benzer biçimde Türkiye'nin vazgeçemediği ya da vazgeçemeyeceği Avrupa-Atlantik odaklı tercihleri de Rusya açısından bölgesel güvenlik ve dış politika konularının yanı sıra enerji, ticaret ve ekonomi gibi öncelikli konu başlıklarının gündemini belirlemektedir. Tam da bu nedenle, Türk karar alıcılar için Rusya, Türkiye'nin bölgesel önceliklerinin gerçekleştirilmesinde, özellikle Batılı aktörler karşısında bir dengeleyici ve itici güç ama çoğunlukla bir rakip ya da engel olarak görülmüştür. Benzer biçimde Rus tarafı için de Türkiye, belirli şartlar altında işbirliği yapılabilecek bir ortak ama çoğunlukla Rusya'nın yakın çevresindeki öncelik ve çıkarların gerçekleştirilmesinin önünde bir rakip olarak nitelenmiştir.

Bu çerçevede, neredeyse 1990'lı yılların sonuna kadar birbirlerini rakip ya da tehdit olarak gören iki ülkenin de görece bağımsız bir dış politika geliştirme eğilimi sergilemeye baş-

ladıkları görülmektedir. Tarafların, bu doğrultuda, en azından belirli bölgesel konularda Batılı aktörlerden bağımsız bir biçimde hareket etmeyi sağlayacak biçimde işbirliği yapılıp yapılamayacakları sorusu ise 2000'li yıllarda yaşanan gelişmelerle olumlu cevaplanmaya başlamıştır. 2000'lerin hemen başından itibaren iki güçlü liderin güçlü iktidarlarının şemsiyesi altında gelişmeye başlayan işbirliği, 10 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre zarfında tarafları çok boyutlu işbirliği yürüten iki ortak konumuna taşımıştır.

Karşılıklı etkileşim, Rusya ve Türkiye'nin 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren aşama aşama, temelde Batı karşıtı jeopolitik bir söylem geliştirmelerinin ağır etkisi altında ve değişen Avrasya algısına bağlı biçimde yeni bir ikili işbirliği alanı yaratmıştır. Bölgesel sorunlara ortaklaşa ve kalıcı çözümler önermek ve ilişkilere istikrar kazandırmak adına doğrudan liderlerin yönetiminde ve dikkatlice planlanmış üst siyasi yapıların oluşturulmasına rağmen olayların kontrolsüz gelişimi, kurumsallaşmanın sağlanamamasıyla neticelenmiştir. Kurumsallaşmanın gerçekleştirilememesi ikili ilişkilerin kaderini bir yandan liderlerin eğilim ve beklentilerine bağımlı kılarken, diğer yandan da gündelik gelişmelerin doğrudan ve zaman zaman yıkıcı etkilerine maruz bırakmıştır. Tarafların Avrasya'da işbirliği söylemine rağmen Soğuk Savaş'ın bitiminden bugüne Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan rekabetin olumsuz sonuçlarını ortaklaşa bir bakış açısıyla giderememeleri, Karadeniz havzasında 20 yılda ve büyük zorluklarla kurulan güvenlik şemsiyesinin bir anda ortadan kalkmasının önüne geçememeleri, Kırım ve Ukrayna'da yaşanan gelişmelerde farklı öncelik ve beklentilere sahip olmaları bu etkiler arasında ilk akla gelenlerdir.

Son olarak, özellikle Suriye odaklı bakıldığında, Orta Doğu'daki gelişmelere yönelik her iki tarafın farklı, dengesiz ve gündelik gelişmelerden kolayca etkilenen bakış açıları nedeniyle son iki yılda elde edilen kazanımlara ve devam eden işbirliğine rağmen, ikili siyasi ilişkilerin ne kadar kırılgan bir zeminde yürüdüğü aşikardır. Bu çerçevede ABD'nin Suriye sahasındaki dengesiz politikalarının Türkiye ile işbirliğini önceleyen bir şekil alması ihtimali, AB'nin konuya ilgisiz tavrının da ortadan kalması ile birlikte gelişmelerin seyri açısından Türk-Rus ikili ilişkilerine doğrudan etki etme potansiyeli taşımaktadır. Takip eden dönemde Türkiye'nin İran ve Rusya'nın özellikle Orta Doğu'daki artan nüfuzunu en azından dengelemek adına Batılı müttefiklerine ihtiyaç duyacağı iddia edilebilir. Ayrıca Rusya'nın da zaman zaman İran'ın artan etkisini dengelemek adına Türkiye'ye duyduğu ihtiyaca ek olarak

İsrail gibi bölgesel ağırlığa sahip aktörlerle işbirliğine yeşil ışık yakması önümüzdeki dönemde zorlu bir süreçle karşı karşıya kalacağımıza işaret etmektedir.

Diğer yandan, iki tarafın vizyoner, kalıcı ve istikrarlı bir ilişki kurmalarının önüne geçen ve rekabete sebep olan yukarıdaki konu başlıkları ironik bir biçimde tarafları işbirliğine zorlayan ana başlıklar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Jeopolitik rekabetin yarattığı bölgesel ve küresel gelişmeler, Batılı ülkelerle yaşanan anlaşmazlıkların da etkisi altında iki tarafı kalıcı bir siyasi ilişkiye ve diplomatik birlikteliğe zorlamaktadır. Son dönemde Suriye’de yaşanan gelişmelerin Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkilere farklı bir taktik hatta belki de stratejik bir boyut kazandırdığı da bir vakıdır. Tarafların, İran’la birlikte Astana Üçlüsü adı altında, temelden farklılaşan çıkar ve beklentilere rağmen ortak bir hareket alanı yakalamaları önemlidir. Bu türdeki bölgesel gelişmelerin yanı sıra, Türkiye’de yaşanan askeri darbe girişimi sonrasında Türkiye’nin Batılı müttefiklerinden beklediği ilgi ve desteği görememesi Rusya’nın güvenlik de dâhil olmak üzere bölgesel ve küresel meselelerde işbirliği yapılabilecek bir ortak olarak yeniden

konumlandırılması ile neticelenmiştir. TürkStream doğal gaz boru hattının inşası, nükleer santral kurulması için başlatılan işbirliğinin devam etmesi ve belki de hepsinden önemlisi Türkiye’nin NATO üyesi müttefiklerinin itirazlarına rağmen Rusya’dan hava savunma sistemleri satın alıyor olması işbirliğinin boyutlandığını kanıtlayan işaretler diye okunmaktadır.

Kısacası Türk-Rus ikili ilişkilerinin doğasını anlamak, ikili ilişkilerin tarihini ve sınırlılıklarını anlamamanın yanı sıra her iki ülkenin başta Batı dünyası olmak üzere yakın çevrede yer alan diğer bölgesel aktörlerle olan ilişkilerini de dikkate almayı gerektirmektedir. Tarafların NATO, AB, Karadeniz güvenliği, Kırım ve Ukrayna ve son dönemde özellikle Suriye bağlamındaki güvenlik ve dış politika konularına yönelik, zaman zaman temelden farklılaşan yaklaşımlarının önümüzdeki dönemin artan biçimde süreç odaklı olarak gelişeceğini göstermektedir. Süreç odaklı yaklaşımın, sonuç odaklı ve vizyoner bir birlikteliğe doğru evrilmesini mümkün kılacak şartların henüz ortada olamaması ise Türk-Rus ilişkilerinin önümüzdeki dönemde hassas ve kırılabilir bir seyir izleyeceğine işaret etmektedir.

Dış Politika & Güvenlik 2019/5

Nisan 2019

BUGÜNE TARİH OLARAK BAKMAK: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN SERENCAMI VE GELECEĞİ

Prof. Dr. Mitat Çelikpala